

RECENSIONS

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Diplomatari de la catedral de Vic. Segles IX-X*. 4, Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs 1987, pàgines 393-560.

Aquest darrer lliurament del *Diplomatari de la catedral de Vic* conté els documents que van del núm. 470 al 651, corresponents als vint darrers anys del segle X. Són cent vuitanta-dues peces, més de la meitat de les quals, cent divuit, són vendes consignades per escrit seguint el formulari *Ego...venditor sum... emptori. Per hanc scripturam venditionis...* (o bé el corresponent plural de persones). Amb les variants pertinents en l'encapçalament, la mateixa fórmula és emprada en vuit actes de donació, en sis d'intercanvi i en dos d'empenyorament. Les altres fórmules, comparativament menys usades, són les de *Magnum mihi et satis licitum esse videtur...* (dos documents), *Manifestum est enim quia precepit...* (o *placuit* o *sic convenit*) (nou diplomes) i *Certum quidem et manifestum est enim*, amb quatre mostres. Entre els diplomes restants trobem testaments (setze) i dues actes de judici. No cal dir que l'exemplar més important deu ésser la butlla de paper, núm. 624.

A diferència d'allò que havíem pogut consignar en parlar de lliuraments anteriors, en cap dels actuals documents no hi ha referència directa a llibres. Només en el cas del testament d'un jove, Dacó, hom parla d'un «*brevem memorialem quem scribere iussit ante se in paginola libelli unius ultima, que Flores psalmorum...*» (550/641/6-7), exemplar que ens fa pensar en un llibre d'escola. I certament, són documentats tant el «*caput scole*» de la seu de Vic, Ricolf (núm. 607), com el de la seu de Girona, Riquiari (núm. 513). En el marc dels interessos culturals, remarcuem la signatura grega del «*scriptor*» del document núm. 533. El testament del núm. 536 ens permet de conèixer els termenals de la pàtria espiritual d'un vigatà: Santa Maria de Ripoll, Sant Pere de Vic, Santa Maria d'Urgell, Santa Eulàlia de Barcelona, Sant Cugat del Vallès, Santa Maria de Girona, Sant Feliu de Girona, Sant Pere de Rodes, Sant Joan de les Abadesses, Sant Miquel de Cuixà, Santa Cecília de Montserrat, Sant Benet de Bages, Santa Maria d'Amer i Sant Esteve de Banyoles.

Però la importància d'aquesta documentació, predominantment econòmica, no es limita a aquests aspectes. La «*razzia*» d'al-Mansur, la presa i la destrucció de Barcelona repercutiren fins a les comarques vigitanes, car no mancà qui tenia familiars entre els ostatges. Així, la donació del 9 de setembre del mateix 985, condicionada pel fet que tornés o no la muller del donant «*de ista captivitate, ubi est*». Un «*Salla, qui fuit captus*» és anomenat en el document 596, situació que sembla repetir-se en els documents 631 i 641. Però aquell fou un episodi, que sortosament no es repetí, almenys abans de l'any 1000. En canvi, es presenten dades, que semblen presagiar situacions de feudalisme (núm. 594; o la promesa de fidelitat del núm. 531). Afegim-hi notícies de tota mena, com és ara aquesta que fa referència a la «*strada que pergit ad Menresa civitate*» (núm. 541). No cal dir que tot s'esdevé d'acord amb la *Lex gothorum* (núms. 470, 604 i 629).

Però, tal com ja ha estat indicat en la recensió als lliuraments anteriors, l'aspecte més suggerent d'aquesta documentació és el fet que els models textuais heretats i els coneixements de llatí d'aquells escrivans no eren capaços d'aturar la puixança de la llengua nova, la catalana, que se'ls esmunyia per tot arreu. No cal dir, en la toponímia i cal tenir present que, després d'haver-se presentat el nom català, podia tornar la fórmula llatina, cosa que vol dir que també hi podia haver denominacions catalanes àdhuc quan en els documents apareixia la llatina: així, trobem «*Ossona*» a la pàgina 476, núm. 546, línia 6 (i

«Osona» a 469/548/4 i a 473/553/3) i, en canvi, torna «Ausona» disset dies després del primer cas (470/550/10). Deixant, doncs, topònims i antropònims, crec que cal assenyalar substantius comuns, com és ara «orient» (397/475/7; 303/591/5; 530/622/5, transformat en «aurient» en 543/634/6); «polledra/poledra» (402/479/12); «estrada» (427/508/8), on també compareix el plural «estradas», combina amb una colla d'adjectius: «francescha» (403/480/9), «antiga» (448/526/8s.), «carrera» (489/573/6); com «chintana» (428/509/8); «torent/torrent» (429/510/6; 496/582/4; 524/615/7); «resclosa» (542/634/5; 554/646/13); «glevar... salceda» (554/646/13); «terra» (417/493/10), amb adjectius diversos: «complantada» (512/602/8), «francha» (527/619/3), «taschal» (524/615/3); com «portadoras» (524/614/11); «veg(u)er» (524/615/6); i «peciola de terra» (537/628/9). Hi ha d'altres paraules que no són substantius, com és ara «superiós» (506/595/6), «cinquanta» (446/524/18), «afronta» (512/603/5). Abunden els sintagmes, en els quals entra la preposició «a»: «terra qui est a Petrafita» (417/496/10; d'altres casos a 398/475/1; 399/477/línia 5 del final del cos del document; 403/480/4).

No tot són flors i violes, però els casos, en els quals el lector pot estar en desacord, no afecten el valor substantiu de l'obra. He anotat els següents, que transcriu, tot i témer que en algun cas la grafia sigui la que consta en l'edició: «preco gitans» per «precogitans» (401/479/11), «innumarabilis» per «innumerabilis», *ibid.*, lín. 12; «sua adentis» per «sudentis» (427/508/3); «Qauntum» per «Quantum» (440/518/9); «sumum» per «sumus» (442/521/1); «roganvi» per «rogavi» (459/537/7).

Per acabar, sigui'm llegut de manifestar un doble desig: el primer (tinc la sospita que ja s'està realitzant) és que el «corpus» dels sis-cents cinquanta-un documents sigui completat amb les corresponents taules de tota mena, que facilitin l'ús de la recopilació; i el segon, que tot el conjunt de documents i taules sigui enquadrat, tal com correspon a una aplec documental tan important com aquest.

I grans gràcies a tots els qui, després de transpassat el doctor Eduard Junyent, n'han fet possible la seva edició. Bo i lamentant que la imprevisibilitat de la vida i de la mort de l'home, d'una banda, i allò que hom en diu «les circumstàncies», de l'altra, no hagin permès a l'esmentat doctor Junyent de tenir a les mans el primer exemplar d'aquesta obra. Amb més raó, doncs, per a ell el bon record i la gratitud, aquesta extensiva als col·laboradors.

Josep Perarnau

Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell*, dins «Urgellia», VII (1984-1985 [1987]), 7-218.

El nou lliurament de documents urgellencs, en tot semblant als anteriors [cf. ATCA, I (1982), 292-293; II (1983), 401-403; IV (1985), 456-457; i VI (1987), 344-345], també com aquells els transcriu íntegres, essent molt poques les excepcions (per exemple, pàgina 74, núm. 944 [en endavant, les dues xifres equivalents a aquestes només aniran separades per línia inclinada], 92/963, 97/970, 98/972, 101/976, 134/1015, 180/1061, 185/1067 i 188/1071).

El primer aspecte remarcable és llur abundància, car es tracta de dos-cents tres textos per a setze anys, cosa que fa passar la sèrie del document núm. 898 al 1100. Però la importància d'aquestes pàgines no és únicament quantitativa, car compareixen en elles redaccions que no semblen tenir precedent en les anteriors, com és ara la del núm. 1079 (195-197), queixa d'un pare pels maltractes rebuts del seu fill, acabats amb justa cavallerescia, exposició que pressuposa en l'escrivà (Stefanus levita) un domini de la llengua llatina, que no es limitava a emplenar amb antropònims, topònims o amb alguns substantius molt concrets els espais romasos en blanc en els formularis jurídics.

Aquests continuen a ésser emprats, i així trobem els ja familiars incipits *Per hanc scripturam...* (33/902, 52/920, 61/928, 64/932, 73/942, 85/955, 104/979, 110-113/985-989, 121/999, 123/1001, 151/1034); *Ego...(et ego)...donator(es) sum(us)...* (34/903, 35/904, 39/907, 40/908, 42/910, 55/923, 68/936 i 937, 103/978); *Manifestum est (sit) enim...* (41/909, 71/939, 89/960, 131/1011); *Magnum nobis et satis licitum...* (47/916). Però, àdhuc en el cas de mirar, ni que sigui de cua d'ull, el formulari, l'escrivà se n'allunya, com és ara en el ja esmentat de la pàgina 157/1034, on resta molt poc del *Per hanc scripturam...*; i no són infreqüents les pàgines, en la redacció de les quals l'escrivà sembla haver prescindit de qualsevol mostra (46/915, 72/940, 75/946, 121/999, 122/1000: en aquest darrer cas és fàcil de destriar les ratlles que el «Berengarius presbiter» copia del formulari i les que ell escriu per pròpia volada). Que aquest augment de capacitat redactora no és una il·lusió del lector, ans una realitat ja percebuda pels mateixos escrivans, segurament resulta confirmat per la frase que el diaca Miró, després d'haver signat com a escrivà, diu que «scripsi rogatus, non bene servando casus» (195/1078, línia penúltima). No crec que es pugui demanar una declaració més explícita que els formularis ja eren considerats poc presentables i que per això eren progressivament abandonats.

El domini de la redacció es tradueix en major riquesa de dades, que l'editor amb tot encert ha subratllat en les pàgines introductòries (7-28). I així, trobem des del compromís de construir el Pont de Bar i d'aplanar el camí del cingle o grau d'Aristot al Riu-tort, compromís signat, a canvi de garanties de pau, per (tots?) els caps de casa de Bar i de Toloriu (81-82/952), fins a l'escena de la discussió entre els partidaris del comte de Pallars i els del bisbe de la Seu (58-59/926), passant per qui ha de vendre una peciola de vinya «pro necessitatem famis» (133/1012/1) o per la constatació de «l'enorme quantitat de selvatgina» (162/1040/17), per unes ferides obertes i cauteritzades pel metge (169/1048/13 del final de pàgina), per l'establiment d'un hereu a senyor dels germans (135/1017) o per l'enfeudament d'un castell sota senyoriu del bisbe (107-108/983), o pels termenals d'un «castrum» venut amb «omnes suos pagenses» (122/1000/18-21), o per una donació en compensació d'un homicidi (121/998/4) o per la mort violenta del bisbe Guillem (72/940/3-4).

Són particularment abundants les referències a llibres, començant per les molt repetides del *Liber iudicum* o *Priscorum lex* o *Gothia lex* (31/900/1, 33/902/1, 35/904/1, 36/905/3, 38/906/1, 46/915/1 i 5, 51/919/3, 53/921/2, 56/924/1, 64/933/1, 77/948/1, 80/951/3, 82/953/1, 108/984/2, 110/985/1, 128/1007/1, 150/1030/1, 152/1032/3, 165/1044/3, 206/1089/3, 214/1094/11-12); n'hi ha dues a canons de concilis de Toledo (179/1060/8 del final i 189/1072/9 del final, aquesta amb la precisió de «Toletani concilii undecimi»). Trobem citacions de la *Biblia*, soles (198/1081/5-7, 122/1000/4-7) o acompanyades d'altres de sant Agustí (70/938/7-9) i referències a volums reals: *Officiarium et antiphonarium* (54/921/2), *Lectionarium* (80/951/14 del final), *Psalterium* (81/951/12, 149/1029/14 del final), un *Medium antiphonarium* i un *Antiphonarium* (149/1029/17 del final i 154/1032/26), i *III libros Iudicos* (107/982/13). Compareix l'any 1076 un «Petrus caputscole» (39/907/línia penúltima), el 1080 un «Guilbertus scolasticus», el qual fa constar que dictà el text (72/940/4 del final), i el 1084 un «Guilelmus caputscole» (115/991/4 del final), sota un dels quals devia trobar-se aquell noi, Arnau, que el seu pare encomanava a Santa Maria de la Seu «ut sit nutritus ad clericatum» (70/938/4 del final). El 1082, hom feia una deïxa a la «Maiestatem Domini, que ibi fundata est» (Estamariu, 213-214: Pantocràtor o Sant Crist-Majestat?). No sols hi ha notícia d'escriptures (90/961/5-6, 63/931/6: «...per scribituram magni Karoli regis et per privilegia romana...»), ans encara d'un incipient arxiu o «armarium» a la catedral, 205/1088/8-9). Les darreres línies de la pàgina 143 dibuixen, com en dos cercles concèntrics, la pàtria espiritual europea i la catalana d'un urgellenc l'any 1086.

En les recensions anteriors, ens havíem fixat en la successiva presència de la llengua catalana a l'interior d'uns formularis o d'uns textos redactats en llatí. Ací seria inútil, perquè el català esbotza per tot arreu l'altra llengua. La novetat sembla consistir en el doble reconeixement de l'existència de la llengua nova, reconeguda en frases com la del 1083: «...carta donacionis...de ipsis nostris »mers«, quos rustici homines tali nomine vocant...» (108/984/línia penúltima), o com la del 1084: «...in villa, que vulgo vocatur »Ansovel«...» (118/995/7-8).

Ni que sigui remotament, l'exposició anterior permet d'endevinar l'abundància d'informacions proporcionades per aquesta documentació. I hom desitjaria que res no pogués ésser titllat a la transcripció, en la qual topem amb grafies causadores de desfici: «nostrums» (41/909/7), «puterint» (*ibid.*, 28), «volunatem» (81/951/6), «amb o» (109/984/4 de signatures), «voluerti» (124/1001/3), «logitudinem» (148/18-19), «sacto» (149/23), «univesa» (156/1033/14), «nostrum» (179/13 del final), «habeatis» (180/1062/7), «sulommodo» (184/1064/8), «anctorum» (*ibid.*, 7 del final), «Sgo» (189/1073/1) i «testamento» (207/línia 12 del final).

No cal dir que aquestes minúcies, ni en el cas que totes es confirmessin com a equivocacions, no traurien res de la gran vàlua de les pàgines que ens ocupen, les quals al final del volum són completades amb vuit làmines de reproducció total o parcial de documents.

Josep Perarnau

Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, la Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel·litana 1986, 222 pp.

D'ençà de l'aparició del magnífic anuari «Urgellia», que ell mateix dirigeix, Cebrià Baraut s'ha vingut dedicant a l'edició de la documentació més antiga que es conserva al ric Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, tasca en la qual es mostra infatigable. Així, entre els anys 1979 i 1987 ha regestat i editat 1189 documents dels segles IX, X, i XI del fons esmentat. Abans, però, d'iniciar aquesta edició seriada, el 1978 obrí el primer volum de l'anuari amb la publicació de *Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, que completà l'any següent amb *Set actes més de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*. De fet, és lògic que decidís encetar la seva tasca amb la publicació d'aquest conjunt documental perquè s'ha de considerar el més important de l'arxiu urgellenc, tant per la seva qualitat i la seva antiguitat com pel seu nombre.

L'èxit que aconseguí aquell primer volum de l'anuari quedà demostrat en el seu prompte exhauriment. La conseqüència ha estat que la mateixa societat que edita l'anuari decidís la publicació del llibre que ressenyo, el qual, doncs, ve a ser una nova edició del treball aparegut el 1978, amb la incorporació de les set actes publicades més tard i d'una altra desconeguda aleshores (doc. 47).

En una introducció, l'autor es refereix a les actes conservades i a les desaparegudes i a la seva distribució geogràfica i cronològica. Passa a examinar tot seguit el seu contingut sobre l'esquema que acostumen a presentar els textos: el preàmbul, la referència als fundadors i dotadors, la consagració, la dotació, les clàusules finals, la datació, les subscripcions i els escrivans. Para esment després a l'organització parroquial que s'hi reflecteix, als edificis consagrats, a les seves advocacions i a les relíquies que s'enumeren. I, per últim, fa referència a la transmissió de les actes i dona les normes que ha seguit en l'edició.

Els documents aplegats en l'apèndix documental sumen 99, dels quals 56 es conserven a l'arxiu urgellenc, bé en el pergami original —24 casos—, bé en còpies senceres o parcials —32 casos—. Els altres 43 textos provenen dels Arxius Episcopal i Capitular de

Vic (docs. 6, 9), de la Biblioteca Nacional de París (docs. 8, 21), de la Biblioteca i Arxiu de Montserrat (docs. 11, 40, 42), de la Biblioteca de Catalunya (docs. 21, 32, 33, 37, 49, 51, 56, 61, 71, 72, 76, 77, 80, 87, 90, 95), de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (docs. 28, 42), de l'Arxiu Ducal dels Medinaceli (doc. 43), dels Arxius Episcopal i Capitular de Solsona (docs. 46, 47, 74, 88, 96), dels Arxius dels Pirineus Orientals (doc. 99), i també d'arxius parroquials (docs. 45, 50, 55, 65, 84, 97) i particulars (doc. 98) i d'edicions (docs. 41, 53).

El títol de l'obra ja deixa clar, cosa que no passava en el de l'edició del 1978, que l'àmbit geogràfic abastat és el de l'antic bisbat d'Urgell. Hi són compreses, per tant, ben lògicament, les actes relatives a moltes esglésies del Berguedà, del Solsonès, del Bages, de l'Anoia i de la Segarra, pertanyents llavors al bisbat urgellenc i que segles més tard passarien a formar part del bisbat de Solsona, i a algunes de l'Alta Cerdanya, que serien integrades al bisbat de Perpinyà. És discutible, en canvi, la integració en el recull de les actes de les esglésies d'Eroles i Taüll, al Pallars i a l'Alta Ribagorça respectivament, car al moment de la consagració pertanyien al bisbat de Roda. La d'Eroles fou consagrada pel bisbe Eimeric (doc. 43) i les de Taüll pel bisbe sant Ramon (doc. 83), tots dos de la seu de Roda. Sembla, però, que s'ha adoptat un criteri ampli i que s'han volgut incloure les actes de totes les esglésies, que en un moment o altre han pertangut al bisbat d'Urgell. Aquest seria el cas també de les esglésies d'Àger, encara que actualment siguin del bisbat de Lleida i que la de Sant Salvador fos dedicada el 1048 per Arnulf, bisbe de Roda (doc. 61), i la de Sant Nicolau ho fos el 1101 per Berenguer, bisbe de Barcelona (doc. 80). De fet, Àger obtingué l'exempció de la mitra urgellesa el 1060 i es mantingué exempt fins al 1874.

Aquest criteri ampli ha fet que també s'encabissin dins l'obra documents que no són pròpiament dotalies o actes de consagració i dotació. És el cas de l'escriptura d'elecció (*scriptura electionis*) de Belló com a abat de Sant Pere de Graudescales (doc. 35); en ella queda clar que el bisbe beneeix l'abat però no pas l'església, car diu explícitament que l'església ja havia estat consagrada pel bisbe Nantigís (cf. doc. 23). Semblant a aquesta és l'escriptura de fundació i dotació del monestir de Serrateix i l'elecció del seu abat Froilà, on no hi ha cap referència a una consagració de l'església (doc. 37). I amb la mateixa amplitud de criteri s'ha afegit al recull una dotalia que depassa l'àmbit cronològic anunciat, car és del 1219 (doc. 99).

S'hi troben a faltar, en canvi, algunes actes, com ara la de l'església de Santa Maria de les Esglésies Clavades, dedicada el 1038 pel bisbe Eribau d'Urgell; la de l'església del monestir de Serrateix, dedicada el 1123 per l'arquebisbe Oleguer i pel bisbe Ramon de Vic, a precs del bisbe Pere Berenguer d'Urgell; i la de l'església de Santa Maria de Torredenegó, dedicada el 1149 pel bisbe Bernat d'Urgell. O algunes notícies de consagracions, a manca dels textos, com ara la de l'església de Sant Martí d'Envalls, consagrada el 1164 pel bisbe Bernat d'Urgell.

Pel que fa a l'edició dels documents, l'autor ha revisat a fons algunes transcripcions donades en la publicació del 1978. Per exemple, en la transcripció de l'acta de Tost (doc. 52), allà on s'havia transcrit «cum terminis eorum, ut ante tribunal Domiramus» (*sic*) diu ara «sicut superius scriptum est, similiter roboramus» (p. 133). En la d'Elins (doc. 75), apareix la frase «eorum et cum omnibus pertinentibus sibi rebus», que s'ometia en l'edició anterior, i els mots «et kasas» en comptes de «cum omnibus rebus et chasas» (p. 163). En la d'Organyà (doc. 78), allà on deia «era M.C.XXVIII.» ara es llegeix «era quaque millesima cef[n]tesima vigesima octava» (p. 168).

Aquests canvis, més que no pas les múltiples correccions de lletres, semblen revelar que el 1978 es donaren a la impremta, en els casos d'alguns documents molt extensos, transcripcions fetes a partir de còpies i no pas dels originals, malgrat allò que es deia en les normes d'edició, potser perquè es tenien més a mà. És una deducció, perquè no sempre queda clar, ni en l'edició del 1978 ni en la del 1986, si l'autor dóna el text d'un origi-

nal, d'una còpia o d'una edició, car no s'indica res en aquest sentit, fora de la intenció expressada en les normes de donar la transcripció dels originals, quan existeixen. Així, en el cas de l'acta de Solsona del 1163 (doc. 88) no se sap si l'autor dóna el text de la còpia contemporània, que es conserva a l'arxiu de Solsona, o d'una de les còpies del segle XIII: la còpia contemporània comença amb el mot «Quidquid» i cap al final de la primera línia conté la frase «laudabiliter effulgeat», perfectament llegible, però en l'edició es llegeixen els mots «Quicquid» i «[laudabiliter efful]geat», aquests entre claudàtors, com si calgués una reconstrucció.

Tot i la revisió, resten algunes irregularitats que han passat desapercebudes. Unes s'han d'atribuir a errates d'impremta, com ara parlar d'altars romàntics» (p. 46) en comptes de «romànics» o consignar 1767 (p. 123) en comptes de 1676 com a data de la troballa de l'autèntica de relíquies de Meià. En d'altres casos l'origen de l'error és més difícil d'esbrinar. Per exemple, pot atribuir-se a una errata que aparegui consignat Sant Joan de Vilatorrada en comptes de Sant Julià de Vilatorrada, però no s'endevina per què es dóna el títol de *Lacta de consagració de l'església de Sant Feliu de Vilatorrada* (p. 44, nota 72) a un article que aparegué publicat el 1946 dins «Analecta Sacra Tarraconensia» sota el títol de *La consagració de San Julián de Vilatorrada en 1050*. O per què es parla de la consagració de l'església de Santa Maria de Llordà (doc. 77) en comptes de Sant Sadurní de Llordà, quan en el document es llegeix que el bisbe es presentà «in castro Lordano et consecravit ibi ecclesiam sancto Saturnino». Per últim, hi ha errors que cal atribuir a dificultats de lectura dels pergamins o a interpretacions de mots defectuosos. Així, la frase «in onore sancte Trinitatis et victoriosissime Crucis» ha estat transcrita com «in onore sancte Trinitatis et in [glori]o[s]issime Crucis» (doc. 48).

El llibre es clou amb un índex toponímic de les esglésies consagrades i de les altres esglésies mencionades en les actes i amb la reproducció fotogràfica de quinze actes. És una llàstima que no s'hagi dotat l'obra d'un índex complet, amb tots els noms de persona i de lloc que apareixen en els documents, a més de tots els mots d'interès. La manca d'un índex d'aquestes característiques no permet d'aprofitar tot el deversall d'informació que una documentació tan important aporta.

Aquestes mancances i els errors assenyalats, o altres petits errors que pugui detectar l'estudiós que s'endinsi a fons en l'examen de la riquíssima documentació aplegada per l'autor, fan ressaltar, com de retop, la importància del treball que ha dut a terme i la cura amb què ha estat fet. Pot semblar que preparar l'edició d'un centenar de documents i fer-ne un estudi introductori ha estat fàcil per a un investigador que en nou anys ha donat a la impremta cap a mil dos-cents documents de l'arxiu urgellenc. L'experiència demostra, però, que l'aplegament de documentació sobre un tema determinat i procedent de diferents fons presenta una més gran complexitat que no pas la publicació d'una sèrie documental. Cal un treball de recerca d'originals, de còpies i d'edicions, que sempre pot ser ampliat i donar sorpreses, abans de començar el treball pacient de transcripció i l'estudi dels documents aplegats. Tot això ho ha fet el pare Baraut i cal felicitar-lo pels resultats.

Ramon Ordeig i Mata

Pierangela GIGLIONI, *Il «Tractatus contra divinatores et sompniatores» di Agostino d'Ancona: Introduzione e edizione del testo*, dins «Analecta Agustiniana», XLVIII (1985), 4-111.

Potser res com una polèmica no és signe tan tangible de l'impacte d'unes idees en un ambient determinat. Si hem de mesurar, doncs, a base d'aquest termòmetre, ens caldrà concloure que l'apocalíptica d'Arnau de Vilanova causà un impacte sense parió, tal

com hom pot veure en les pàgines introductòries al primer dels estudis d'aquest volum. Recordem només alguns dels autors que polemitzaren amb ell entorn de la seva proclamació apocalíptica: els catalans Bernat de Puigcercós i Guiu Terrena, el provençal Joan Vigorós, l'aragonès Martín d'Ateca, l'anglès Henry of Harclay, l'occità Pèire de Cros (anomenat també Petrus de Alvernia), el francès Jean Quidort de París i el franciscà Nicolau de Lira, ultra un grup d'innominats professors de la Facultat de Teologia de París i un encara desconegut autor d'un *De antichristo et mundi fine tractatus*, atribuït durant temps a Agostino d'Ancona, tal com recorda la introducció al treball que ens ocupa (29). Però si l'autor acabat d'esmentar no polemitzà amb Arnau de Vilanova entorn de la proximitat dels temps finals i de la vinguda de l'anticrist, ho féu amb l'Arnau protagonista d'un altre episodi, ja a les acaballes de la seva vida: aquell en què parlà en consistori papal, revelant públicament pensaments i dubtes del nostre Jaume II i de Frederic de Sicília, cosa que, malgrat les explicacions tant del mateix Arnau com del papa Climent V, provocà la ruptura entre el metge i el seu i nostre rei.

L'escrit d'Agostino d'Ancona, ací editat (54-111), és format per vint-i-un capítols, els cinc primers dels quals són clarament crítics envers Arnau de Vilanova i envers l'audiència que ell trobava en el papa Climent V; el capítol sisè i, sembla, el tretzè ataquen Ramon Llull i dos aspectes de la seva obra; i el setè dissenya de dotze tesis específiques del teòleg llenguadocià Pèire Joan, i les ataca pel fet que aquest hauria estat altament lloiat pels primers (74). Els altres capítols exposen la doctrina teològica aleshores corrent sobre els temes d'endevinació i de màgia.

La introducció de l'autora (4-54), un cop fet conèixer l'objectiu del treball («un più appropriato studio» i «una edizione critica in base ai quattro manoscritti», 4), emmarca el tractat del d'Ancona en la contraposició de dues eclesiologies, constant durant el segle XIII, la que veu l'Església com a estructura jurídica de poder en el món i aniria d'Innocenci III a Bonifaci VIII, i la profètica que, partint de Joaquim de Fiore, aprofitaria la figura de Francesc d'Assís i desembocaria, primer, en la *Introductio in Evangelium aeternum* de Gerardo da Borgo San Donnino, i al final de segle en els grans «espirituals» franciscans, que foren Ubertino da Casale i Angelo Clareno, ultra el ja esmentat Pèire Joan (8-11). Paral·lelament, la vel·leïtat humana de controlar les forces desconegudes de la naturalesa hauria estat vista per l'Església durant la segona meitat del segle XIII com una forma d'heretgia, equiparació que hauria estat afirmada oficialment per Joan XXII (13 i 22-23). L'autora col·loca tant Ramon Llull com Arnau de Vilanova entre els cultivadors de la màgia blanca, és a dir, d'aquella que intenta de descobrir i de dominar els secrets de la naturalesa (22). La introducció resumeix les dades biogràfiques d'Agostino d'Ancona (24-28), presenta la llista de les seves obres, tant autèntiques com dubtoses (28-29), i resumeix les que incideixen en esdeveniments contemporanis, com és ara la lluita de la casa de França contra Bonifaci VIII, la supressió dels templers o el problema de la potestat papal (30-37). Les pàgines 37-50 resumeixen els capítols principals del *Tractatus contra divinatores et somniatores*, en particular el setè, destinat, tal com ja sabem, a criticar tesis de Pèire Joan. El *Tractatus* hauria estat escrit entre el 1310 i el 1312 (51) i s'inspiraria, ultra en la *Bíblia*, en el *Decret* de Gracià, en Aristòtil, en Pere Llombart, en sant Gregori el Gran i en sant Joan Damascè, ultra sant Agustí (51-52). Base de l'edició és el Vat. lat. 939 (52-53); dels altres tres manuscrits són indicades les variants en l'aparat crític, encara que en algun cas, com és ara en el de la pàgina 84, no he sabut trobar les notes corresponents a les lletres «e», «f», «g» i «h». I, encara que l'autora no assenyali excepcions en el propòsit general d'indicar les fonts, de fet tals excepcions semblen donar-se, com és ara en la pàgina 98, núm. 66, línia 9, on manca la indicació de capítol i vers de l'Evangeli de Lluc esmentat en el text, o en les línies 13-14 del mateix número i pàgina, referència al *Super Matthaeum* de sant Joan Crisòstom.

Ja sabem que els capítols dedicats als nostres autors són polèmics contra les tesis doctrinals, que ací els són atribuïdes. I no manca qualque dada de fet, com és ara la relativa a la reacció inquisitorial i a la de la Facultat de Teologia de París: «...eorum pestifera dogmata, Parisius combusta, et per universitatem illam concremata...» (p. 71, núm. 24, lín. 9-10); o la notícia de l'adhesió d'Arnau de Vilanova a la doctrina de fra Pèire Joan: «...qui interpretes sompniorum et visionum... doctrinam cuiusdam fratris minoris Petri Johannis in tantum extollunt et commendant ut, preter illam, religionem christianam et regulam evangelii dicant non posse haberi nec servari...» (p. 74, núm. 28, lín. 6-10). De Llull n'és criticada la pretensió de «...irrefragabili demonstratione probare incarnationem Verbi et alios articulos fidei...», frase darrera la qual no és difícil d'endevinar el *Liber de probatione articulorum fidei* o *Liber apostrophe*, justament dedicat a Bonifaci VIII (71, cap. VI) i, sembla, la que «...virtute artis notorie... potest fieri vere scientie acquisitio...» (93, cap. XIII), referència no massa velada, segons que sembla, al *De arte notoria* de Ramon Llull.

La intenció d'Agostino d'Ancona d'atacar tant Arnau de Vilanova com Ramon Llull, tot i no nomenar-los, cosa que en canvi fa amb Pèire Joan, potser perquè aquest ja era difunt, és tan diàfana, que costa de comprendre la manca garrafal d'informació, de la qual fa gala l'autora, arrecerada darrera l'autoritat de Raoul Manselli, el qual, per la seva banda, es refiava de K. L. Hitzfeld, sobretot en allò que afecta Ramon Llull, no sols pel fet de no assenyalar el destí dels capítols esmentats, ans pel més greu de desestimar la crítica antilul·liana del capítol sisè del llibre que edita (38-39). Però la desorientació de l'autora arriba a límits intolerables, quan atribueix a Arnau de Vilanova i als «espirituals» en general, l'intent o objectiu expressat amb la frase: «...l'ardire di spiegare razionalmente certi fondamentali articoli di fede come l'incarnazione del Verbo» (41). Caldria, doncs, que si Pierangela Gigliani no vol seguir fent un més que trist paper, presenti ben aviat les proves de tal «ardire» en Arnau de Vilanova i en «espirituals» altres que Ramon Llull.

El treball de l'autora no sols suscita reticències en allò que toca el coneixement dels autors, als quals va destinat el llibre que publica, sinó que aquestes també són aplicables a massa transcripcions. Així, «capitositati» deu haver d'ésser llegit «captiositati» (p. 65, núm. 16, línia 13); «tumositate» per «curiositate» (67/20/6), «istud modum» per «istum modum» (81/42/6), «scelestis» per «celestis» (83/44/24); «abstinentia» per «abstinentiam» (94/58/1); «custodia» per «custodita» (95/61/3); «qualitatis» per «qualitatibus» (96/63/3); «pelliciunt» per no se sap què (99/68/10); «sui» per «sine» (100/70/5); «omni» per «omne» (106/79/2-3); i «quam obrem» per «quamobrem» (111/88/10).

Hi ha, encara, un altre motiu d'insatisfacció: el marc, en el qual l'estudi introductori col·loca tant l'obra d'Agostino d'Ancona com la dels autors que ell critica, és el genèric de l'evolució d'un problema doctrinal, vàlid per a teòlegs universitaris i per a framenors, cosa que no foren ni Arnau de Vilanova ni Ramon Llull, tots dos homes casats. Calia, doncs, basquejar-se a endevinar quines pogueren ésser les arrels, que condugueren Arnau a una interpretació de somnis i Ramon a una «pan-racionalitat», arrels que eren específiques.

Per això, aquestes línies només poden acabar amb la formulació del desig que hom respecti els nostres autors i els col·loqui en el marc mental o cultural que els fou propi.

Josep Perarnau

Raimundi LULLI, *Opera latina*. 128. *Ars generalis ultima Lugduni anno MCCCCV incepta Pisis anno MCCCCVIII ad finem perducta*. Edidit Aloisius MADRE (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis LXXV), Turnholt Brepols 1986, XXXVIII i 536 pp.

Raimundi LULLI, *Opera latina. 190-200. Opera Viennae Allobrogorum, in Monte Pessulano et in Civitate Maioricensi annis MCCCXI-MCCCXII composita*. Ediderunt Antoni OLIVER et Michel SENNELART, Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS comite (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis LXXVIII), Turnholt, Brepols 1988, XXXII i 406 pp.

Raimundi LULLI, *Opera latina. 201-207. Summa sermonum in Civitate Maioricensi annis MCCCXII-MCCCXIII composita*. Ediderunt Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS et Abraham SORIA FLORES (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis LXXVI), Turnholt, Brepols 1987, CXVI i 484 pp.

Aquests tres volums manifesten la regularitat amb la qual els responsables del Raimundus-Lullus-Institut de la Facultat de Teologia de la Universitat de Friburg de Brisgòvia publiquen les obres llatines de Ramon Llull en la gran col·lecció actual d'autors cristians llatins, antics i medievals. Per la dita regularitat són dignes de tot reconeixement i no els ha de mancar el nostre.

Les característiques de l'edició són les que els lectors d'ATCA ja coneixen per les recensions de toms anteriors (cf. III (1984), 280-283; IV (1985), 470-471).

El primer dels que ara ens ocupen correspon a una de les obres més importants de Llull (potser a la més important, si hom atén només a una explicació completa de l'art lul·liana), l'*Ars generalis ultima*, la qual, després d'haver estat editada el 1480 i reproduïda deu altres vegades, apareix ara per primer cop en edició crítica.

Justament per aquesta raó, el volum que ens ocupa ofereix més que el text del llibre lul·lià: la introducció, l'aparat crític i les taules finals. La introducció estableix primer l'autenticitat de l'obra i el fet que només ha estat coneguda en llengua llatina. L'objectiu del llibre era el de proporcionar la formulació definitiva de l'art lul·liana, amb un resultat tan extens, però, que hagué d'ésser resumit en l'*Ars brevis*. Una part important de la introducció és dedicada a la tradició manuscrita d'aquella obra, constituïda per trenta-un manuscrits, trenta dels quals són objecte de fixa en les pàgines XIV-XXII; cinc d'ells foren copiats durant el segle XIV i són els bàsics per a la present edició. Són els de París, BN lat. 6443, 16115, 15450; i els de Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10506 i Clm. 10522 (XXII-XXV). El primer de cada biblioteca encapçala les dues tradicions textuals bàsiques, entre les quals hi ha un petit grup intermedi, del qual forma part el cèlebre *Electorium* de Thomas Le Myésier (París, BN lat. 15450). El «stemma codicum» (XXIII) resumeix les dades de la història del text (XXII-XXIII). Les edicions es trobarien en la línia del grup ara muniquès, de procedència catalana, que Madre, amb inexplicable anacronisme, afirma ésser «spanischer Provenienz» (XXIV: ¿què era, prof. Madre, «Espanya» el segle XIV?).

No cal dir que, per a l'establiment del text, hom ha tingut presents sobretot els exemplars del segle XIV, en primer lloc els catalano-muniquesos, sovint els més pròxims a Llull (XXXIV). En aquest sentit, doncs, l'actual edició crítica confirmaria l'encert de l'opció textual dels editors del 1480 i dels que donaren per bo llur treball.

El resultat de la immensa dedicació que exigeix tota edició crítica es troba en l'aparat crític, el qual manta vegada ocupa més espai de la respectiva pàgina que el text. En deu casos (pàgines 116, 136, 279, 303, 327, 359, 366, 378, 388 i 389) trobem aparat de fonts, el qual en set ocasions remet a obres del mateix Llull, una a la cèlebre frase de sant Gregori el Gran, tan important en tot el problema del «racionalisme» lul·lià: «Fides non habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum» (279); i dues a principis bàsics per a la filosofia tradicional: «Generatio unius est corruptio alterius» (303) i «Nihil est

in intellectu, quod prius non fuerit in sensu» (359), per als quals hom assenyala com a font obres de sant Tomàs d'Aquino, cosa que obliga a preguntar-se si realment Ramon Llull els aprengué del Doctor Comú, sobretot tenint en compte que coneixia directament l'existència de llibres d'Aristòtil (109). Les taules ens proporcionen l'únic lloc de l'Esriptura, els noms de persona i de lloc i els títols de les obres citades (531-532), ultra la taula general (533-535). Diguem que alguna lectura és insatisfactòria, així, per exemple, 359, línia 1387: «...considerando, quod palmos habere potest», quan hom esperaria: «...considerando, quot palmos habere potest», sobretot tenint en compte que els dos exemplars muniquesos, almenys, porten la «-t» final ben clara (Clm. 10506, f. CXXIIr, lín. 5 i Clm. 10522, f. CXXIIIb, lín. 3 del final de pàgina). La insatisfacció creix davant el fet que la grafia «quot», la qual almenys hauria d'ésser tractada com a variant, no és indicada en l'aparat crític, malgrat el principi de la «ratio editionis» exposat en la pàgina XXXV, 3.

La introducció al volum que conté les obres escrites des de París a Mallorca durant l'any que va del setembre del 1311 al del 1312, se centra en les tres expectatives, que Llull havia posat en el concili de Viena: col·legis per a missioners, unificació dels ordes militars i prohibició de les doctrines averroistes (X-XII). El resultat fou el d'un cert èxit en el primer punt, d'inutilitat en el segon, atesa la supressió dels templers, i d'insensibilitat ambiental davant el tercer, només acceptat dos segles després en el concili del Laterà del 1511. A partir d'aquest moment, sense trencar amb el rei de França, Llull s'hauria atansat a Frederic de Sicília, bo i presentant un programa més irènic de confrontació amb l'Islam (XIV-XV).

Justament aquesta és la temàtica, a la qual és dedicat el llarg pròleg de Fernando Domínguez al volum que conté els sermons predicats a Mallorca durant els anys 1312-1313 (IX-CXI). En el pròleg esmentat, després d'haver resumit el contingut dels successius tractats lul·lians posteriors a la seva sortida de París (XI-XVII), l'autor s'encara directament amb aquell «hecho más relevante y hasta cierto punto sorprendente en la biografía de Ramon Llull posterior al concilio de Vienne», el qual seria «su entusiasmo por el rey Federico III de Sicilia» (XVII). Les pàgines dedicades a l'exposició del tema semblen poder-se resumir en les afirmacions següents: Malgrat que el mateix Llull afirmés que ell «quamplurimum est gavisus» dels resultats del concili de Viena, Domínguez afirma que aquest fou per a Llull una decepció més. A Viena, però, Llull hauria estat informat de la política decididament «cristiana» de Frederic de Sicília, cosa que l'hauria portat al convenciment de «encontrar en Sicilia las condiciones ideales para seguir trabajando en sus proyectos de misión» (XXI). L'informador potser hauria estat el potser no present a Viena, Arnau de Reixac, que Domínguez ens defineix «jerarca siciliano de estirpe aragonesa» (XIX: «Reixac» deu ésser topònim i cognom aragonès, pel que es veu), o qui sap si els ambaixadors de Sicília al Concili (¿n'hi havia?) o grups d'espirituals (i, per què no, els ambaixadors de Jaume II, aquests certament presents). Gent de confiança de Frederic de Sicília haurien tingut interès en la presència de Llull en l'illa (i, per tant, lògicament, l'haurien convidat o atret d'alguna manera). La producció literària mallorquina de Llull a partir del setembre del 1312 s'hauria encaminat a la seva actuació a Sicília i destinat a «aqueel grupo de clérigos y laicos ilustrados con tendencias espiritualistas que soñaban con un programa de educación popular» (XXII). En aquestes obres, Ramon Llull hauria prescindit gairebé totalment dels esquemes de l'art lul·liana (no dels pressupòsits ideològics) i hauria tornat a l'ús de la llengua catalana.

Després d'algunes pàgines destinades a exposar les formes i les obres d'instrucció popular cristiana en la Baixa Edat Mitjana (XXIII-XXXIV), entrem definitivament en el tema lul·lià, el del concepte de predicació. L'autor parteix del fet que Llull se sentia insatisfet davant les *Summae de confessione* i que, per tant, havia de cercar una alternativa (XLI), que tingués més en compte els mecanismes psicològics tant del pecat com de la

conversió. L'alternativa començava entorn del 1300 amb el *Dictat de Ramon* i es concretava en el pas d'una «praedicatio per auctoritates» a una «praedicatio per moralem philosophiam» (XLV-XLVI), «declaración razonada de los principios fundamentales de la moral que se deduce de los primeros principios del Arte» (XLVI). En conseqüència, els exemples ocupen lloc molt divers del normal en la predicació contemporània fins a gairebé desaparèixer (XLVII-XLVIII). Llull volia raonar i convèncer l'enteniment, no entretenir la fantasia, fins i tot parlant a gent del poble.

La darrera formulació de tal doctrina es trobaria en la *Summa sermonum*, formada per les explicacions corresponents a *De decem praeceptis*, *De septem sacramentis*, *De Pater Noster*, *De Ave Maria*, *De virtutibus et peccatis*, *De septem donis Spiritus Sancti*, la suma dels quals dona cent vuitanta-dos sermons, que en la intenció de l'autor formarien com un tractat únic de vicis i de virtuts, un conjunt complet de sermons i un «ars praedicandi» (LXII), el nucli del qual seria el *Liber de virtutibus et peccatis*.

La tesi subjacent a tot el conjunt seria la que la predicació ha de presentar els avantatges de les virtuts i els desavantatges dels vicis amb la conseqüència que qualsevol tema s'ha de «reducir a un sermón de virtudes y vicios» (LVIII). Per això, les sis obres formen un conjunt i la tradició textual, personificada pel Clm. 10495, el qual sembla seguir l'ordre volgut pel mateix Llull, confirma el sentit d'unitat.

Les pàgines LIX-LXXXI presenten cada un dels sis llibres, dels quals exposen lloc i temps de composició, presència en els catàlegs lul·lians i resum del contingut, amb indicació d'altres obres, en les quals Llull toca el mateix tema, seguida d'un excurs per a l'anònim valencià *Liber de decem praeceptis...*, de la valencianitat del qual l'autor creu que hom pot dubtar. Assenyalem la indicació relativa al nombre de virtuts teològals, a les quals Llull afegeix la saviesa, i al de pecats capitals, als quals afegeix la mentida (LXXV-LXXVI: cf. ATCA, IV (1985), 84-85).

L'esmentat manuscrit base de l'edició hauria pertangut a l'Escola Lul·liana de Barcelona i el text que conté seria traducció del català, llengua ben visible sota manta expressió i frase (LXXVIII-XCIV). Fora dels dos textos traduïts per Guillem Mestre, regent l'estudi de gramàtica de la Seu de Mallorca, la traducció dels altres és lluny d'ésser modèlica. Les pàgines XCVIII-CXI contenen la llista i notícies dels còdexs que han conservat tot o part del conjunt ací publicat. Segueixen les abreviatures (CXII-CXV) i el text de cada un dels set llibres, precedit de la corresponent introducció.

No cal dir, però, que en una edició de textos la cosa més important són aquests. Fixem-nos-hi, doncs, cosa més fàcil per la tan repetida prioritat o «autoritat», que hom reconeix al manuscrit ara de Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10495. Aprofitant l'oportunitat de tenir-lo a l'abast de la mà, l'autor d'aquestes línies ha fet una prova amb cada un dels volums del «Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis» que editen textos d'aquell còdex. La realitzada en les tres primeres pàgines impreses del *Liber de virtutibus et peccatis* ha donat aquest resultat: pàgina 109, línia 9: «...his... his...» és en el manuscrit «...hiis... hiis...»; el canvi no ha estat assenyalat en l'aparat crític. En la mateixa pàgina, línia 18: «...monstrandi ac predicandi sermocinatorum...» és en el manuscrit: «...monstrando ac predicando sermocinatorem...»; l'aparat crític assenjala la modificació, però les meves curtíssimes llums no abasten a veure que el text editat millori el del manuscrit ni que la modificació sigui necessària per un altre concepte. En la pàgina 110, línia 26: «...quatuor causae generales...», amb la indicació en l'aparat crític que el mot «generales» és afegit al marge en el nostre manuscrit, cosa que no és així, car allò que una mà diversa de la del copista de la pàgina afegí al marge superior d'aquesta és «iiiij cause», però «generales» no és enlloc i qualsevol lector del llibre ho pot veure amb els propis ulls en la claríssima fotografia de la cara que ens ocupa, col·locada entre les pàgines CIV i CV. En la mateixa pàgina, línia 37, trobem «...substantiae...», quan el manuscrit només diu «sub» sense cap

signe d'abreviatura; no he sabut trobar en l'aparat crític cap indicació de l'anomalia. A la pàgina 111, línies 49-50, trobem: «Veritas altissime vera, (9) Gloria altissime gloriosa, (10) Perfectio altissime perfecta», quan l'original fa: «Gloria altissime gloriosa. Perfectio altissime perfecta. Veritas altissime vera». En la mateixa pàgina, línia 57: «ii» és en el manuscrit «hii», canvi no assenyalat en l'aparat; com tampoc el canvi del «baptisma» originari pel «baptisma» de les línies 65-66, ni el de «benivolum» per «benevolum» a la línia 70. I, per acabar, en les línies 73-78, ens és donada aquesta formulació dels Manaments de la Llei de Déu: «(1) Unum Deum habebis, (2) Non assumes nomen Dei in vanum, (3) Coles sabbatum, (4) Veneraberis parentes, (5) Non occides, (6) Non fornicaberis, (7) Non furaberis, (8) Non testificaberis falsum, non mentieris, (9) Non concupisces uxorem proximi tui, (10) Non concupisces bona proximi tui. (Ex. 20, 3-17; Deut. 5, 7-21)»; prescindint ara de les referències bíbliques, tota la tradició textual, inclosa la de l'original català, reconeguda en l'aparat crític, diu: «Unum Deum habebis. Coles sabbatum. Veneraberis parentes. Non mentieris. Non fornicaberis. Non testificaberis falsum. Non occides. Non furaberis. Non concupisces uxorem proximi tui. Non concupisces bona proximi tui».

En l'altre volum, em fixaré en particular en el *Liber de locutione angelorum*, també publicat en aquestes pàgines (cf. ATCA, II (1983), 104-121), i més en concret en alguns punts, en els quals l'editor d'aquest volum s'aparta de la meua lectura. Així, el «sic» que ell introdueix en la pàgina 217, línia 58, no és al manuscrit i l'editor ho reconeix; però hom es pregunta per què, si calia introduir tal paraula, la mateixa operació no és repetida en les línies 80-81, on la seqüència d'oracions és idèntica: «Sicut... [sic] ... sicut...». En la mateixa pàgina, lín. 77-78 trobem aquesta frase: «...principia naturalia innata causans [i ací l'editor reconeix que segurament un servidor la vaig encertar, publicant 'causantia', concertat amb 'principia'] locutionem spiritualem influxam a principiis innatis...»; però el manuscrit al f. 224a, lín. 5-7, diu: «...principia nostra [i ací l'editor reconeix que el manuscrit diu «nostra»] innata causans loquutionem spiritualem influxam a principiis nostris...»; i no trobem cap explicació de la lectura «innatis» en comptes de «nostris», de manera que el lector sense accés directe al manuscrit s'ha de creure que aquest diu «innatis»; en canvi, aquest, per a «nostra» i «nostris» usa la mateixa grafia: «nra/nris» amb línia horitzontal d'abreviatura, raó que fa més incompreensible la transcripció de «nra» per «naturalia» al començament de la frase. A la pàgina 219, lín. 135, trobem que el manuscrit diria «Gabrieli», quan l'editor posa «Gabriele»; en realitat, ací i en els altres casos de la mateixa paraula, el manuscrit diu «Guabrieli». La pàgina 221, lín. 208, em retreu en l'aparat crític d'haver transcrit «igitur», on el manuscrit diria «ergo», tal com ell li fa dir; el manuscrit, en realitat, escriu una «g» amb una petita línia vertical (no horitzontal, ni altra cosa) damunt, grafia que, fins ara, que jo sàpiga, tothom ha interpretat «igitur»; els «ergo», escrits amb «g» amb una petita «o» damunt, l'editor els pot veure en el f. 224c, lín. 24 o en el f. 224d, lín. 25 del manuscrit, corresponents a les línies 141 i 169 de l'edició que ens ocupa. A la mateixa pàgina, lín. 216, transcriu «successive» i em retreu en l'aparat crític d'haver transcrit «successiva», perquè, segons ell, el manuscrit no diu això darrer; però el manuscrit escriu «succesiu», amb abreviatura en línia de serra damunt la lletra final; es veu que fins ara ens hem equivocat tots interpretant «a» l'abreviatura en línia de dents de serra. A la pàgina 225, línia 338-339: «in unitate, essentia, substantia et natura divina sit una persona in potestate...»; aquest segon «in» seria afegit part damunt de la línia del manuscrit, quan no hi ha tal cosa; en canvi, tant damunt la «s-» inicial de «sit», com damunt la «p-» inicial de «potestate», hi ha en cada cas dues petites línies horitzontals, signe de canvi d'ordre de paraules, de manera que el text transcrit ha de dir: «...in unitate, essentia, substantia et natura divina, potestate, sit una persona...». A la pàgina 235, lín. 763, l'editor fa dir al manuscrit «intellectum», quan el manuscrit diu «intellec-

tu» i una grafia final en exponent, que no equival pas a una «m», ans a una «s», cosa que em sembla ben clara. I per acabar, a la pàgina 236, lín. 784, l'editor en l'aparat crític em retreu d'haver omès «evitatione», paraula que ell fa dir al manuscrit, el qual, certament, la porta, però expuntuada i, fins ara, expuntuar havia estat interpretat com a desestimar o esborrar, detall, la indicació del qual no manca en la meua edició, 121, nota d'aparat crític a la línia 650; hom pot veure en aquest volum un cas idèntic d'expuntuació, en l'article de Jesús Alturo i Perucho, *Un nou manuscrit (incomplet) del Llibre de l'orde de cavalleria de Ramon Llull*, nota 13.

En un article recent, el senyor Fernando Domínguez afirmava que «el primer imperatiu dels lul·listes de fa cent anys era aconseguir un text segur» («Randa», 19 (1986), 112). Dissortadament, la realitat constatada en els paràgrafs anteriors no ens permet pas d'afirmar que les edicions realitzades pels membres del «Raimundus-Lullus-Institut» ens proporcionin tals textos.

I és arribat el moment de fixar-nos en l'extens pròleg del mateix senyor Domínguez, car en ell l'autor estableix una tesi, a la qual cal parar atenció. Si no l'entenc malament, tal tesi té dues parts. Segons la primera, Ramon Llull hauria vist en Frederic de Sicília una figura de príncep virtuós (XIX) i, en conseqüència, hauria cregut que Sicília li podia oferir les condicions ideals per a seguir treballant en els projectes de missió (XXI). No creuria que hi hagués cap objecció a fer.

La segona part de la tesi conté els elements que segueixen: el grup seglar que envoltava Frederic de Sicília s'hauria proposat de portar Llull a l'illa a fi de continuar-hi l'obra d'Arnau de Vilanova, la qual seria encaminada «a la promoció de la cura animarum, movilizació del clero diocesano i regular en pro de una educació cristiana del pueblo a través de la prediación» (XXIII); Llull hauria anat a Mallorca el 1312 «com la intenció de abandonar para siempre su patria e integrarse de lleno al apostolado en Sicilia» (XXII); i el conjunt de sermons fets i escrits a Mallorca durant l'estada del 1312-1313 «responde sin duda a este deseo» (XXIII).

Sento molt haver de dir que aquesta part no em convenc. I no em convenc, perquè no veig que Llull pogués ésser vist des de Sicília com el possible continuador de la mentoria arnaldiana. La senzilla lectura de la *Informació espiritual al rei Frederic* permet de veure que en tal mentoria mancava qualsevol projecte de missió activa en relació als sarraïns, tot i dedicar dues pàgines a desplegar les conseqüències de l'expectativa, aquesta sí arnaldiana, «que ara és vengut lo temps en què deu falir lur secta» (edició Batllori, «Els Nostres Clàssics», núm. 53-54, Barcelona 1947, 240-242); per contra, allò que proposà Llull en arribar a Messina, no foren indicacions relatives a les exigències de la «veritat del cristianisme», ans versions abreujades, i per a aquells paladars i païdors acostumats a «les Escripures, on la veritat evvangèlica serà en romanç expressada, purament e clara» (*ibid.*, 231-232), segurament aspres i indigeribles de la pròpia art. A partir d'ací es manifestà encara més la manca de sintonia entre Llull i justament els ambients piadosos, fins i tot m'atreviria a dir «espirituals» de Sicília, manca que és perceptible, de forma gairebé estrident, en els colofons dels escrits redactats en aquella estada siciliana.

Recordem, en efecte, que Ramon Llull arribà a l'illa gronxat tant o més que per les onades de la mar blava, pels vaivens de la *Compendiosa contemplatio* i de la *Consolació d'ermità*; però tan bon punt posà els peus en la terra dura, li calgué repetir una i altra vegada breus exposicions de la vàlua teològica de l'art, rebuda primer amb peresa (ROL, I, Mallorca 1959, 146), però després a mossegades (*ibid.*, 171, 184, 198-199, 327, 387), és a dir, amb crítiques («reprehendere», 231) i amb atacs («impugnare», 316; «dicere contra», 401), fins al punt que li calgué reafirmar la seva fe catòlica (*ibid.*, 275, 503), evidentment perquè hom havia arribat a posar-la en dubte. Aquella situació em semblaria perfectament individuïble a través d'aquesta súplica final del *De inventione Dei*: «Et ideo

supplico, quantum possum, omnibus intelligentibus, qui sunt humiles et devoti et vere catholici, quod tractatum istum perlegant et bene intelligent» (*Ibid.*, 327). No es pot pas demanar més: foren justament els «humiles et devoti et vere catholici» (remarquem la darrera qualificació: els no tocats per les condemncions del 1274, els incontinentaris per l'aristotelisme i molt menys per l'averroisme) els qui desestimaven, possiblement sense llegir-les i encara menys entendre-les, les exposicions lul·lianes esquemàtiques de la pròpia «art».

Tenim, doncs, una sèrie de textos lul·lians, la publicació dels quals, amb tot l'esforç que hi ha darrera, mereix la gratitud, però dissortadament llur text no pot ésser saludat com a definitiu, tal com sentencien les mostres sotmeses a prova. El crític té la impressió que el principi de la fidelitat al text transmès no ha presidit el treball d'edició, car en qualque cas l'editor es pot forjar un text al seu gust, contra tota la tradició textual.

En un altre pla, trobem reconegut el principi que l'obra de Llull s'ha de relacionar amb la dels grups reformistes del pas del segle XIII al XIV, i aquest és un fet important, car no puc deixar de recordar el silenci (aquell silenci, amb el qual hom reacciona davant un despropòsit) que es féu en la sala de conferències durant el II Congrés Internacional de Lul·lisme de l'octubre del 1976, quan vaig aventurar-me a formular públicament el principi esmentat.

Cal felicitar-nos, doncs, que hom hagi acceptat la tesi de principi. L'aplicació, però, que Fernando Domínguez n'ha feta al viatge de Llull el 1313 a Sicília no sembla destinada a convèncer.

Josep Perarnau

Josep PERARNAU I ESPELT, *La «Disputació de cinc savis» de Ramon Llull. Estudi i edició del text català*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», V (1986), 7-229.

Adverteix l'autor d'entrada que la llargada del text català de la *Disputació de cinc savis*, «ara per primera vegada publicat, imposa d'economitzar al màxim la part corresponent a l'estudi introductori, als aparats i a les notes explicatives». Malgrat tot, tal com veurem i d'acord amb la precedent declaració, l'economia no s'ha aplicat a l'edició del text pròpiament tal.

Comencem per aquest. Perarnau edita l'únic text català conegut d'aquesta obra de Llull, conservat al Cod. Hisp. [Cat.] 60, ff. 35a-77d de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I vol deixar ben clar que en el seu treball es limita a aquest text en català. Però, vet aquí que tot d'una, després d'haver enunciat aquest principi metodològic, explica la següent història: Hi ha una versió llatina immediata d'aquest escrit, i el seu examen i confrontació amb el text català havia de permetre de veure les esmenes introduïdes per Llull en fer o encarregar la traducció; per aquesta raó, el text llatí és tingut en compte en l'aparat crític, la qual cosa significa que en l'edició del text de la *Disputació* hi ha dos aparats crítics: el normal i esperat del text que s'edita i l'inesperat de la versió llatina, recollit d'una versió textual molt unitària, representada per quatre manuscrits muniquesos, un de milanès, un altre de romà i un de mallorquí. Només que la part quarta del text llatí de la *Disputatio* fou fonamentalment revisada i ampliada, raó per la qual Perarnau la dóna en columna paral·lela al text català. De manera que tenim el text català en edició crítica, amb les variants de la versió llatina primitiva, i la quarta part d'aquesta versió confrontada amb el text català. Encara bo que Perarnau s'havia proposat de fer economies... (però, és veritat, no en el text).

Perarnau presenta la *Disputació* en relació estreta amb la *Peticció de Ramon al Papa*

Celestí V per a la conversió dels infidels. El primer tractat seria la base doctrinal de la *Petició*. Després, en traducció llatina, els dos textos faran via cadascun pel seu compte. L'autor remarca que en aquell moment històric (1294), Llull no pensa en operacions bèl·liques contra l'Imperi d'Orient ni contra els regnes cristians orientals cismàtics, i amb aquesta actitud s'arrenglera amb la casa de Barcelona contra la casa de França en la lluita per la supremacia de la Mediterrània. Renova la fórmula ja assajada en el *Llibre del gentil e dels tres savis*, de disputar sobre religió i religions partint de les dignitats lul·lianes, introduint-hi la teoria dels correlatius, i dona a entendre que amb el seu mètode de disputar ha arribat a l'eficàcia desitjada. En aquest aspecte, i entrant ja en la problemàtica doctrinal, l'autor creu que en la *Disputació*, Llull deixa entendre clarament que en el fons de la realitat hi ha l'activitat «activa en grau suprem en l'Ésser suprem». Aquesta tesi lul·liana dibuixaria una visió metafísica del món perfectament inserible dins la tradició agustiniana, visió, en la qual seria accentuada la unitat tri-elemental de cada ésser («-ans», «-ilis», «-are»), com a reflex mundà i creat de la vida trinitària intradivina. Es tracta, doncs, d'una metafísica elaborada per a la propagació de la fe i per a l'exposició del dogma cristià a mentalitats no-cristianes, basada més en l'artifici artístic que no pas en una metafísica filosòficament conseqüent, aspecte que enclou la grandesa i la servitud de l'«opus» lul·lià.

La «ratio editionis» conté un resum de les peripècies que ha comportat la particular edició del text català, confrontat amb la seva versió llatina primitiva. Així, Perarnau exposa amb detall el tractament que ha donat als mots que una mà diversa ha introduït en el text català, segons si tenen a favor o en contra el text de les còpies llatines. Presenta també algunes particularitats insòlites en les grafies de les abreviatures.

Les notes al text de la *Disputació* sí que han estat reduïdes a l'essencial: fonts, relacions amb altres textos i idees lul·lianes, notes d'història doctrinal, etc. Davant un text, on les repeticions no són pas estalviades, l'anotador fa santament d'imposar-se criteris d'austeritat.

Després de l'edició del text amb els seus aparats i notes, hi ha quaranta-una pàgines d'índex de tots els mots catalans de les 4593 ratlles que ocupa el text de la *Disputació*. Perarnau ja ens té acostumats a no editar cap text català lul·lià sense donar el corresponent índex de mots. Aquesta és una mesura sàvia, que ha de servir molt en el futur per als estudis de l'evolució i de la transmissió del pensament lul·lià. A part de l'interès lexicogràfic d'aquesta mena d'índexs, és inimaginable que algú pensi algun dia fer un estudi seriós i rigorós del pensament de Llull sense poder acudir a algun *Lexicon* lul·lià que l'orienti i el guiï en la selva tofuda de la producció de Llull. Per això, no s'entén que la revista «Llengua & Literatura», 2 (1987), en ressenyar el contingut d'ATCA, IV i V (pp. 534-535), qüestionï «la utilitat dels llistats exhaustius de paraules que segueixen les pulcres edicions de Perarnau», encara que sigui perquè, diu la revista, «no sabem trobar cap aplicació d'estudi al mer enunciat de les ocurrences de la preposició *per* o de l'article *lo* en un text». Encara bo que la mateixa revista, per boca de Joan Perera i Perramon (cf. *Les preposicions en el Tirant lo Blanch*», dins «Llengua & Literatura», 1 (1986), 51-109 i 2 (1987), 19-66, o per la de Jaume Medina, *El lèxic poètic de Carles Riba (Índex de freqüència de mots)*, dins «Llengua & Literatura», 1 (1986), 305-358, emet l'opinió contrària, validant aquest tipus de treball i vantant-ne sobretot la garantia d'exclusivitat, que obliga a enunciar preposicions i articles, sense la qual tota temptativa d'aproximació a l'estudi d'un text és merament provisional. Volem creure que el judici precipitat (i per sort contradictori amb la pràctica de la revista), que expressa el redactor de la dita ressenya respon més aviat al fet que per als estudis entorn de textos no és prou comú entre nosaltres (però ja ho comença de ser) l'hàbit de treballar amb instruments depurats i segurs, que per ells sols ja indiquen possibles línies de treball, l'interès de les quals l'estudiós ha de saber ponderar adequadament. Volem creure, per tant, que tot anirà venint i que d'aquí a ben poc temps

l'evident utilitat multidisciplinària d'aquests índexs, tanmateix aridíssims, serà per a tot-hom clara com el dia.

Jaume de Puig i Oliver

Marcel SALLERAS I CAROLÀ, *Bibliografia lul·liana (1974-1984)*, dins «Randa», 19 (1986 = *Lògica, ciència, mística i literatura en l'obra de Ramon Llull*), 153-198.

En la presentació, l'autor diu que el seu propòsit ha estat el d'establir una bibliografia de tema lul·lià per als onze anys que van del 1974 al 1984, seguint l'esquema temàtic (no cronològic, a diferència, en aquest punt, de l'ordenació de la *Bibliografia de les impressions lul·lianes* d'Elies Rogent i Estanislau Duran) que presideix la que per als anys 1870-1973 aplegà Rudolf Brummer, amb la qual cosa, tal com diu l'autor «tindríem completa, teòricament, la bibliografia lul·liana fins al 1984» (153, amb l'afegit de la del 1985 de la qual tingué notícia, tal com diu en la mateixa pàgina); és veritat que el mateix autor sembla rebaixar les pròpies expectatives en afegir que el seu recull «és sols un instrument de treball més, provisional, no gens perfeccionista» (154).

Si de les intencions passem al resultat del treball, trobem en aquestes pàgines allò que en constitueix el nucli i són quatre-centes catorze fitxes bibliogràfiques, més quinze en apèndix (155-185), completades per una taula d'autors (186-190), una d'analítica de temes (191-196), i la taula general (197-198). Les fitxes bibliogràfiques no es limiten als elements tradicionals d'autor, títol i localització de la publicació, ans són completades amb referència o referències a recensions.

Al final de la introducció, l'autor hipotitza sobre els mèrits que pugui tenir el seu recull (154) i no cal pas escatimar-li els que li corresponen per la feina que el conjunt representa. Però tampoc no cal dissimular que el resultat ha estat el d'un conjunt quantitativament massa incomplet i qualitativament massa poc satisfactori.

I començaré indicant un punt que podria explicar la incompletesa quantitativa. A l'hora d'assenyalar *Bibliografies, informes bibliogràfics* (162), ultra «Estudios Lulianos», que acaba d'esmentar, l'autor només coneix una altra publicació periòdica a oferir sistemàticament bibliografia entorn de Ramon Llull: «Collectanea Franciscana. Bibliographia Franciscana», i ningú no negarà que la inclusió sigui justificada. Allò que, en canvi, sembla injustificable és la no inclusió d'altres publicacions periòdiques com a font bibliogràfica. Així, per exemple, «Medioevo latino» ha dedicat les següents pàgines a informar sobre bibliografia que recau en el temps determinat per Salleras per a la seva recopilació: I (1980), 225-227, núms. 1928-1953; II (1981), 232-234, núms. 1671-1686; III (1982), 345-346, núms. 2160-2177; IV (1983), 301-304, núms. 2245-2289; V (1984), 266-267, núms. 2162-2175; VI (1985), 286-293, núms. 2157-2205; i VII (1986), 276-284, núms. 2085-2161. Tampoc no és esmentada la *Romanische Bibliographie 1973-1974*. III Teilband: *Literaturwissenschaft*, Tübinga, Max Niemeyer 1981, 254-255, núms. 11185-11216; *R. B. 1975-1976*, ibid., 1982, 272, núms. 10620-10639; *R. B. 1977-1978*, ibid., 1983, 284-285 núms. 11459-11495; *R. B. 1979-1980*, ibid., 1984, 324, núms. 13473-13497; *R. B. 1981-1982*, ibid., 1985, 338, núms. 13255-13268; *R. B. 1983-1984*, ibid., 1986, 291-292, núms. 11338-11354; i *R. B. 1985*, ibid., 1987, 384-385, núms. 14080-14106. Tampoc no hi ha la «Bibliografia teològica comentada del àrea iberoamericana». Buenos Aires, Isedet/Aidet, 6 (1978), 353-354; 8 (1980), 402; 9 (1981), 375; 10 (1982), 468-469; 11 (1983), 403-404; i 12 (1987), 389-390. Tampoc no hi ha la «Rassegna di Letteratura Tomistica», XI (1975), 286, núms. 866-867; XII (1976), 311-312, núms. 893-897; i encara pàgines 412, 417 i 434; XIII (1977), 329-330, núms. 913-918; XIV (1978), 317-319, núms. 864-866; i pàgina 443; XV (1979), 315, núms. 843-851; i pàgina 416; XVI (1980), 349-351, núm. 988; XVII (1981), 330-333, núms. 847-851; i pàgina

480; XVIII (1982), 315, núm. 700; XIX (1983), 331-334, núms. 658-662; i pàgina 456; i XX (1984), 305-310, núms. 778-782; i pàgina 99. Tampoc no hi ha «Pensamiento», 31 (1975), 453, núms. 140-147; 32 (1976), 469-470, núms. 121-127; 33 (1977), 437, núm. 150-154; 34 (1978), 443, núms. 149-158; 35 (1979), 471, núms. 149-152; 36 (1980), 454, núms. 220-234; 37 (1981), 435, núms. 206-211; 38 (1982), 299, núm. 194; 39 (1983), 302, núms. 187-195; 40 (1984), 326, núms. 128-136; 41 (1985), 321-323, núms. 213-237. I tampoc no hi ha «Arxiu de Textos Catalans Antics», el qual, ultra les recensions indicades en la bibliografia de Salleras, ha dedicat sistemàticament a informar de bibliografia lul·liana les pàgines (puntualment indicades en l'orella posterior de la coberta de cada volum) i resums següents de la secció de «Notícies bibliogràfiques»: I (1982), 350-354, núms. 106-151; II (1983), 493-501, núms. 774-800; III (1984), 378-384, núms. 1503-1520; IV (1985), 572-583, núms. 2110-2147; i V (1986), 474-479, núms. 2864-2875 (part de la bibliografia del volum sisè ja no pertany als anys de l'aplec que ens ocupa i per això en parlarem a continuació).

L'enumeració anterior ens condueix a presentar una mostra de fins a quin punt la bibliografia de Salleras és incompleta. Prenem per base els estudis de temàtica lul·liana aplegats en les «Notícies bibliogràfiques» d'ATCA, VI (1987), publicats no després del 1984, els quals s'haurien de trobar en la recopilació de Salleras: les pàgines de Bartolomé Parera dins la *Historia de la teología española. I. Desde sus orígenes hasta fines del siglo XVI*, bajo la dirección de Melquiades Andrés, Madrid, Fundación Universitaria Española 1983, 447-470 (ATCA, VI (1987), 383-384, núm. 3209); Irena Backus, *La survie des Arts de Raymond Lull au 16e Siècle: le Traitement des «Prédicats absolutus» dans les Commentaires d'Agrippa (ca. 1510) et de Valerius*, dins «Archiv für Geschichte der Philosophie», 64 (1984), 281-293 (p. 497, núm. 3624); Yoro K. Fall, *L'Afrique à la naissance de la cartographie moderne. Les cartes majorquines. XIV-XV siècles* (Hommes et Sociétés 2. Histoire et anthropologie 6), París 1982, 31, 60-63, 111-112 (p. 494-495, núm. 3618); Leandro Tormo Sanz, *De Llull a Serra: contribución de las Baleares al descubrimiento y cristianización de las Indias*, dins «Missionalia Hispanica», XLI (1984), 323-340 (p. 496, núm. 3620).

Seguint pel capítol de presentacions globals, no hi ha entre els *Articles en enciclopèdies i lèxics* (165) el de Robert D. F. Pring-Mill, Lull, Ramon, dins el «Dictionary of Scientific Biography». Volume 7. *Iamblicus-Karl Landsteiner*, Nova York, Charles Scribner's Sons 1981, 547-551; ni el de Miquel Batllori, Raimondo Lullo, dins el «Dizionario degli Istituti di Perfezione». VII. *Pio II-Rzadka*, Roma, Edizioni Paoline 1983, 1195-1198; ni el de Christian Thiel, Lullus, Raimundus, dins *Enzyklopädie. Philosophie und Wissenschaftstheorie*, herausgegeben von Jürgen Mittelstrass, Band II: H-O, Mannheim, Bibliographisches Institut 1984, 725-726; ni el de Jordán Gallego, Raymond Lulle (1235-1316), dins «Dictionnaire des Religions», París, Presses Universitaires de France 1984, 972-974 (obra de la qual hi ha traducció castellana, Barcelona, Herder 1987, 1045-1046); ni el més antic de Atanasius G. Matanić, Lullo, Raimondo, dins «Dizionario Enciclopedico di Spiritualità», vol. II. Roma, Studium 1975 1108-1110.

Espigolaré, encara, alguns dels estudis que trobo a manca: Raimundo Lulio, *El libro del amigo y del amado*, Buenos Aires, Aguilar 1981, 128 pp.; Sebastián Garcías Palou, *Sobre el origen de la supuesta leyenda martirial de Ramón Llull*, dins «Scripta Theologica», 16 (1984), 307-322; Emilio de Santiago Simón, *Raimundo Lulio en Ibn Al-Jatib: Notas para un curioso paralelismo*, dins «Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos», 29-30 (1980-1981), 189-193; Francisco Elías de Tejada, *Ramón Llull, cumbre del pensamiento jurídico medieval en Occidente*, dins «Libro Homenaje a Ramón M. Roca Sastre», Madrid 1976, 289-310; Juan Roig Gironella, *La intuición filosófica fundamental en Ramón Llull. Sus «dignidades» y la filosofía del lenguaje*, dins «Actualidad Bibliográfica de Filosofía y Teología», 15 (1978), 44-59; Ernesto Bellone, *Cultura e studi nei progetti di riforma presentati al concilio di Vienne (1311-1312)*, dins «Annuario Historiae Conciliorum», 9 (1977),

67-111; Virgilio Pinto Crespo, *El proceso de elaboración y la configuración del 'Índice expurgatorio' de 1583-84 en relación con otros índices del siglo XVI*, dins «Hispania Sacra», XXX (1977), en particular 211 i nota 30; Rafael Beltran Llevador, *Tirant lo Blanc: evolució i revolta en la novel·la de cavalleries* (Col·lecció politècnica 12), València, Institució Alfons el Magnànim 1983, 90-106; David Kahn, *On the Origin of Polyalphabetic Substitution*, dins «Isis», 71 (1980), 122-127; Isaac Vázquez Janeiro, *Tratados castellanos sobre la predestinación y sobre la Trinidad y la Encarnación, del maestro fray Diego de Valencia OFM (siglo XV). Identificación de su arte y edición crítica* (Bibliotheca Theologica Hispana. Serie 2, Textos, tomo 2), Madrid 1984, 184 pp.; J. L. Fuertes Herrero, *La lógica como fundamentación del arte general del saber en Sebastián Izquierdo. Estudio del «Pharus Scientiarum» (1659)*, Salamanca, Universidad 1981, 334 pp.; Pau Cateura Bennàsser, *La fundació de l'Estudi General de Mallorca*, dins «Estudis Baleàrics», III (1983), 9-20; Piero Barlasina, *La struggente lezione di Raimondo Lullo*, dins «Studi Cattolici», 26 (1982), 482-484. La fitxa relativa a José M. Rodríguez Tejerina, *El pensamiento médico de Ramón Llull en la época de Miramar*, dins «Asclepio», 30-31 (1978-1979), 277-282 ha de completar el núm. 317 de la bibliografia de Salleras.

Em pregunto si alguns d'aquests i d'altres títols que es podrien afegir potser no han estat presos en consideració pel fet de no figurar el nom de Llull o algun dels seus derivats en l'epígraf. Si la sospita fos certa, l'ombra que cauria damunt el recull de Salleras, ja no seria únicament quantitativa. Però resulta que entre els esmentats hi ha títols, en els quals la «lul·lianitat» és expressa i, això no obstant, també manquen, als quals hom pot afegir el meu *Notes crítiques de bibliografia lul·liana*, dins «Revista Catalana de Teologia, I (1976), 259-276, que podria haver encaixat en la secció de *Bibliografies, informes bibliogràfics* (162), on tampoc no hauria de mancar el *Répertoire International des Médiévistes*, atès que hi ha el *Repertorio del medievalismo hispánico*.

I ja que és promès, diguem quelcom d'algun dels desencaixos qualitius. Limitem-nos a una mostra, la que proporciona la informació relativa a *Lo sisè seny, lo qual apel·lam affatus*. Atès que l'autor distingeix entre edicions d'obres (156-162) i estudis o escrits sobre obres de Ramon Llull (162-179), conseqüentment trobem indicació de l'edició llatina de l'*Affatus* (158, 3) i de la catalana, apareguda en aquestes pàgines (159, 25), d'una banda, i de l'estudi d'Armand Llinarès, precedent l'edició del text llatí acabada d'esmentar, i del de Josep Maria Vidal i Roca, de l'altra (167, 134 i 135). Però, si no estic mal informat, aquest darrer autor també publicà el text de l'*Affatus*, concretament en les pàgines 21-31 del seu article acabat de citar, pàgines a les quals remet Salleras, car la seva referència és a les planes 13-31, i, per tant, les planes 21-31 haurien de figurar en l'apartat de les publicacions de textos; i també, en sentit invers, haurien de figurar en la secció d'estudis o d'escrits sobre obres lul·lianes les trenta-sis pàgines que precedeixen l'edició crítica del text català de l'*Affatus* dins ATCA II (1983), 23-58, les quals no figuren enlloc en l'aplec del qual Salleras s'ha fet responsable (en 158, 25, en efecte, només remet a ATCA II (1983), 59-96, és a dir a les pàgines que contenen el text estricte del tractat lul·lià). Segons Salleras, doncs, ni les trenta-sis pàgines esmentades de la introducció ni les set dedicades a la taula de mots d'aquell text lul·lià (97-103) no pertanyen a la bibliografia sobre Ramon Llull dels anys 1974-1984. I passa exactament igual amb l'edició de la *Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels*, ja que en 159, 23 la referència és a ATCA, I (1982), 29-43, altra vegada les pàgines estrictes del text de Llull; ni les vint pàgines inicials d'estudi (9-28) ni l'índex final dels mots de la *Petició...* (ibid., 44-46) no formen part, segons que sembla, de la bibliografia lul·liana dels anys 1974-1984. La coherència de les informacions de Salleras resulta encara més evident, si hom compara aquests casos amb el que ens proporciona la pàgina 159, 15, edició d'un *Llibre de definicions* que ell col·loca, sense cap explicació, entre les obres (cal suposar autèntiques) de Ramon Llull, edició que,

d'acord amb la fitxa, ocupa 110 pàgines; cal suposar que en l'exemplar usat pel senyor Salleras aquestes cent deu pàgines són ocupades exclusivament pel text del *Llibre de definicions*.

Només cal augurar que les futures publicacions lul·lianes signades per Marcel Salleras i Carolà siguin més presentables que aquesta bibliografia. D'una banda no li costarà gaire i de l'altra estem segurs que n'és capaç.

Josep Perarnau

Mª Teresa FERRER I MALLOL, *Els sarraïns de la corona catalano-aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1987, XXXVI i 428 pp.

Aquesta obra s'edita com a annex núm. 16 de l'«Anuario de Estudios Medievales», dirigit pel prof. Emili Sáez, que també és autor de la presentació, en la qual s'ha recollit la bibliografia de l'autora fins a l'any 1987.

Com diu el títol, el llibre se ceneix al segle XIV i a un tema específic: la segregació de la minoria morisca. És un estudi positiu, basat en documentació abundosa, encara que no exhaustiva. En apèndix són donats cent cinquanta set documents, la immensa majoria de l'ACA, que constitueixen com un petit cartulari de la discriminació entre cristians i sarraïns a la Corona catalano-aragonesa durant la centúria esmentada.

En la seva introducció, l'autora delimita la documentació que ha utilitzat i els aspectes de la segregació, que vol estudiar. De fet, a més dels aspectes tècnicament i intencionadament segregadors, el llibre dona un quadre força suggestiu de les condicions generals de vida dels moriscos catalano-aragonesos, tal com es dedueix de la documentació explorada per l'autora. La doctora Ferrer té cura, a més, de precisar quina bibliografia ha utilitzat preferentment, amb la qual cosa i d'una manera indirecta també enuncia aquella que no ha consultat o que ha considerat irrellevant per al seu propòsit.

Així, el llibre informa sobretot de la teoria i de la pràctica de les autoritats civils en matèria de tracte amb, i de les condicions de vida de la minoria morisca. Alguna vegada l'autora es refereix a doctrines de concilis eclesiàstics, que després veu aplicades en la normativa civil catalano-aragonesa. També ha consultat l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, però no el d'altres ciutats, amb la qual cosa la documentació aportada pren un aire oficial gairebé exclusiu. I des d'aquest punt de vista, l'estudi és un model de treball clar i ben organitzat.

Encara cal dir que, degut a la preponderància de l'element morisc al Regne de València i a l'Aragó, la documentació que recull l'autora es refereix sobretot als moriscos d'aquelles terres, essent molt menys abundosa la que fa referència a moriscos catalans, concentrats gairebé tots a les dues riberes de l'Ebre.

Adhuc amb aquestes particularitats, les conclusions que l'autora treu de la seva exploració fan la impressió de ser molt sòlides. Queda palès que, avançant la Reconquesta, la corona pacta amb les comunitats sarraïnes que se li rendeixen. Però amb el pas del temps, el «status» dels sarraïns va empitjorant: per la pressió de l'Església, que vol una segregació absoluta; per la pressió de la societat civil, que mostra símptomes inequívocs d'intransigència; i per la pressió de la noblesa, que vol que els seus vassalls sarraïns no puguin emigrar. La tensió entre les dues comunitats no s'extingirà fins al decret d'expulsió en massa del 1609.

Es tracta, doncs, d'un estudi que dona una visió d'escorç. Creiem que n'hi ha prou per a treure'n conseqüències importants. La documentació exhumada per la doctora Fer-

rer il·lumina amb gran claredat les causes per les quals, durant l'Edat Mitjana, la corona catalano-aragonesa no fou precisament un exemple de tolerància. I aquestes causes són humanes, sense més secret. Llevat que algun dia algú exhumés documents que fessin variar el judici.

Jaume de Puig i Oliver

Arcadi GARCIA I SANZ, Maria-Teresa FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, volums I-II (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials VI i VII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1983, 778 pp.

L'espirit mercantil de l'Edat Mitjana va fer sorgir tot un seguit d'institucions que resumeixen l'activitat comercial d'aquell temps: la compra-venda, l'empresa de navegació, la comanda, la societat, el préstec i el canvi. En els darrers temps d'aquella època hom hi afegí l'assegurança, la importància de la qual, més que no pas quantitativa, fou qualitativa, ja que fou la culminació de les formes medievals de contractació. Doncs bé, la importància històrica de la documentació mercantil aplegada als arxius de Barcelona, «descoberta» per André Sayous (*Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*, Barcelona 1975, recull d'estudis seus de 1931, 1933 i 1936), iniciador entre nosaltres dels estudis sobre els mètodes comercials de Barcelona durant els temps medievals, ha fet que hom disposi ja de tres estudis sistemàtics sobre tres de les institucions esmentades: un sobre comandes comercials barcelonines (Josep Mª Madurell i Marimon, Arcadi Garcia i Sanz, *Comandas comercials barceloneses de la Baja Edad Media*, Barcelona 1973), un altre sobre les societats mercantils a Barcelona (Arcadi Garcia i Sanz, Josep Mª Madurell i Marimon, *Societats mercantils medievals a Barcelona*, Barcelona 1986) i un tercer sobre les assegurances i canvis marítims, objecte de la nostra recensió.

Era opinió comuna entre els estudiosos, des dels temps de Goldschmit, la derivació del contracte d'assegurança marítima del contracte de préstec marítim, anomenat a voltes préstec d'assegurança. L'aclariment d'aquesta simplificació és la causa que els autors estudiïn conjuntament els dos contractes en el volum I, dedicant, però, la primera part al contracte de préstec i canvi marítims (27-119) i la segona a l'assegurança marítima (121-290).

Una constatació important, pel que fa al préstec marítim, ja com a préstec o bé com a canvi, contra l'opinió imposada per Capmany i per Sayous, i reproduïda després en els tractats de dret marítim, és que el seu origen és molt anterior al contracte d'assegurança. No tan sols és anterior al segle XIV (Capmany assegurava que el 1340 encara no era conegut), sinó que és representatiu de la vida marítima de la Barcelona del segle XII. Tanmateix és a la segona meitat del segle XIII quan té lloc l'expansió del préstec i del canvi marítims. Una altra novetat: préstec i canvi marítims eren actes essencialment crediticis, contràriament a l'assegurança, la funció primordial de la qual era la cobertura del risc. És a dir, la cobertura del risc no era pas la primordial del contracte de préstec i canvi marítims. Però encara hi ha més. Hom constata que el contracte de canvi marítim, en quant transferència de diners entre dos llocs, és tan antic com el contracte de canvi ordinari o terrestre. Ambdós formen un tot indissoluble. El préstec marítim, per tant, no deriva del terrestre. Són, doncs, dues manifestacions de la «metodologia unitària del canvi». D'aquí que hom trobi a faltar un estudi del mercat monetari medieval, com ho ha estat el de les assegurances, per a l'estudi econòmic del canvi marítim. És a dir, assegurances i canvis marítims tenien mercats propis i diferents i les primes de les assegurances i el for d'interès dels canvis marítims fluctuaven de manera independent. Fins aquí el capítol primer de la primera part (29-64).

El capítol II (65-100) és dedicat a l'estudi de la constitució dels contractes de préstec i canvi marítims. Primer hom examina els elements personals d'aquests contractes (el creditor, el deutor, «la ricorsa» i les fermances). Fruit d'això, hom constata, cosa que contradiu l'opinió tradicional que veia en el contracte de canvi una operació bancària derivada del canvi manual de monedes, que les operacions contingudes en els contractes de préstec i canvi marítims eren operacions comercials i no pas bancàries, cosa que no exclou les excepcions. Endemés, hom confirma que el fet de transmissibilitat del crèdit bancari, contra l'opinió dominant fins no fa gaire, té una història pròpia i en part ben medieval dins la història de la lletra de canvi, transmissibilitat que hom troba ja documentada en un contracte del 1295. Hom passa tot seguit a l'estudi dels elements objectius del contracte (quantitat prestada i quantitat deguda, la responsabilitat personal o patrimonial universal del deutor i la responsabilitat real del mateix, i el viatge i el risc). D'aquí que hom ha de tenir present en la determinació contractual del lucre, que derivava dels canvis marítims, tres factors que corresponen a les tres funcions econòmiques del canvi marítim: l'interès normal dels diners (funció creditícia), el valor donat al risc de mar (funció de cobertura del risc), i el valor del desnivell existent en la cotització de les dues monedes canviades entre dues places segons l'estat del mercat monetari (funció de transferència de diners).

Gran interès té el capítol III d'aquesta primera part (100-119) dedicat a l'estudi de la tipologia documental dels préstecs i, sobretot dels canvis marítims, tant dels redactats en la constitució dels préstecs i canvis marítims (l'escriptura notarial: «instrumentum mutui» o «instrumentum cambii», i la lletra de canvi: «littera de pagamento» o «littera de cambio»), com dels redactats en l'extinció dels mateixos en cas de compliment normal, en cas de sinistre i en cas d'impagament del deute marítim al venciment.

La segona part de l'estudi (121-190) és dedicada al contracte d'assegurança marítima a Barcelona, on és essencial el compromís de l'assegurador a indemnitzar l'assegurat per les pèrdues ocasionades en un viatge marítim, el caràcter del qual és bilateral, consensual, aleatori, d'indemnització, d'execució continuada i d'adhesió. Tot i que la documentació sobre assegurances marítimes de Barcelona és d'una abundor i d'una coherència potser úniques a Europa, disposem a partir d'ara i per primera vegada, gràcies als seus autors, d'un estudi sistemàtic d'aquesta institució des del dret i des dels contractes. La metodologia seguida és la mateixa que la de la primera part dedicada al préstec i canvi marítims.

En el primer capítol hom estudia l'origen històric del contracte i el dret de les assegurances marítimes (123-163), el segon és dedicat a l'estudi de la constitució del contracte (165-226) i el tercer als efectes i extinció del contracte (227-279). El primer que hom constata, tal com havia passat en la primera part, és que el contracte d'assegurança marítima té una història pròpia i diferent de la del préstec marítim. Però no tal sols això. Té també una prehistòria pròpia, caracteritzada per l'absència de la prima: és l'època de les assegurances fetes per interessats en les coses assegurades, reconduïdes al darrer decenni del segle XIV cap als mòduls de l'assegurança a prima, quan aquesta ja era habitual. La difusió d'aquesta, de contractació lliure fins a l'any 1432 i reglamentada a partir del 1435, fou obra, sembla, dels mercaders italians, genovesos i florentins, i tot seguit també dels catalans en la segona meitat del segle XV.

En estudiar en el capítol II la constitució del contracte d'assegurança marítima, després dels elements personals (l'assegurador, l'assegurat i l'exigència d'una bona fe especial, que donà lloc a clàusules típiques), hom passa als elements objectius del contracte, entre els quals el tema dels interessos assegurables presenta una originalitat màxima en les ordinacions de Barcelona sobre les assegurances marítimes. Pel que fa al risc, element també objectiu del contracte i essencial, hom troba les primeres relacions de l'assegurança amb la pòlissa de carregament, document específicament destinat a justificar l'embar-

cament de les mercaderies, que són l'origen remot de moltes pràctiques actuals.

Hom estudia en el capítol III les obligacions i drets de l'assegurat (la prima i altres drets i obligacions, el dret a la indemnització i la cessió de l'assegurança), les obligacions i els drets de l'assegurador (la indemnització i la subrogació) i l'extinció de l'assegurança. També aquí són de gran interès les aportacions positives per a la història d'aquesta institució. Fins ara hom considerava factors bàsics en la fixació del for de les primes (Heers, Del Treppo) l'itinerari i el model del vaixell. Els autors, però, molt encertadament, ens assabenten que cal tenir-ne presents d'altres: els factors polítics, la intensificació de la navegació, les circumstàncies particulars i la reglamentació jurídica. Pel que fa a la cessió de l'assegurança per part de l'assegurat, hom ha de tenir present a partir d'ara que la teoria de la negociabilitat de les pòlisses d'assegurances per endós o al portador és una fantasia (Boiteux). Destaquen també, pel que fa a les obligacions i als drets de l'assegurador que, com avui, la liquidació del dany que calia indemnitzar per part de l'assegurador era el problema jurídic central que presentava l'obligació de l'assegurador. També, que la indemnització de la totalitat del dany i de la pèrdua parcial, fins al límit de la suma assegurada, sistema originari fins al 1397, ha perdurat en les assegurances terrestres; el sistema, però, d'indemnització proporcional a la suma assegurada, a partir del 1397, que feia córrer l'assegurat amb la responsabilitat de la resta del dany, proporcionalment a la diferència entre la suma assegurada i el valor total de la cosa, és allò que hom practica en les assegurances marítimes.

De gran interès històric és el tema de les liquidacions litigioses, al qual dedicaren atenció màxima les ordinacions barcelonines d'assegurances marítimes, les quals feren d'aquesta matèria processal una autèntica obra mestra, imitada en molts indrets. Pel que fa a la subrogació en els drets i accions pertanyents a l'assegurat contra les persones responsables de la pèrdua de les coses assegurades, la documentació barcelonina és l'única coneguda fins ara sobre aquesta matèria en els segles XIV i XV.

L'apèndix documental, volum II (303-778), recull 354 documents provinents de l'ACB, de l'AHBP, en gran part, de l'ACA, de l'AHCB, i un dels Arxius Departamentals de les Bouches-du-Rhône, de Marsella. Hom ha de dir que el criteri de selecció, si hom té present la molt abundosa massa documental, ha estat l'adequat i constitueix un exemple a seguir. El mateix hem de dir de la transcripció. El volum acaba amb un completíssim i molt útil índex de noms i un altre d'analític (693-773).

Per acabar, precisem que els autors han fugit de la temptació de dispersar l'atenció del lector en detalls documentals d'interès per a la història, el dret o la filologia, però no han volgut oferir aquest estudi com a definitiu. Han encetat un camí, que hom espera que sigui seguit i proporcioni en endavant exactitud en tot allò que, com els autors reconeixen, és presentat, ara com ara, com a hipotètic. Però també un petit retruc. Els autors no han deixat de banda els problemes morals de la licitud d'aquests contractes. Tanmateix, les precisions fetes sobre això són, sembla, sobretot bibliogràfiques (De Roover, Pesce). Potser hauria resultat enriquit aquest punt amb la lectura directa dels canonistes i teòlegs més significatius.

Cal felicitar per aquest treball els seus autors, Arcadi Garcia i Sanz i Maria-Teresa Ferrer i Mallol, i dir que el premi que hom els concedí (Premi Ferran Armengol i Tubau) fou ben merescut.

Josep Hernando i Delgado

Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*. Segona part, volum segon a cura de Curt WITTLIN, Arseni PACHECO, Jill WEBSTER, Josep Maria PUJOL, Josefina FÍGULS, Ber-

nat JOAN, Andreu SOLÉ, Teresa ROMAGUERA i Xavier RENEDO (Obres de Francesc Eiximenis 4), Girona, Col·legi Universitari i Diputació 1987, [IV] i 652 pp.

El present volum és continuació del recensionat dins ATCA, VI (1987), 359-362, i a ell pot hom aplicar «mutatis mutandis» allò que s'ha dit del primer. Ens cal, doncs, parlar només d'algun detall.

Es confirma en aquestes pàgines la teoria de la teocràcia pontifícia (8/7-10; 9/27-28). Exactament igual com en les del volum anterior, l'àmbit de tal teocràcia és tan ampli, que hom hi podria veure una justificació «a parte ante» del Compromís de Casp. Però en aquest volum compareix un corrector, o una limitació, en el text de les pàgines 105/54 a 107/51, la tesi de les quals pot ésser perfectament deduïble del títol del capítol set-cents vint-i-un: *Per què Déus manà que lo rey fos de la terra matexa e del poble a qui devia regir*. O, encara, el principi que un «fet de justícia [se à a definir] per juristes», de 111/29-30. També és veritat que segueix essent perceptible un dring contrari a la democràcia formal, compartit per un home com Benet XIII: «...los molts no consellen bé, mas los bons...» (51/14). En les pàgines 220-222 consta la seva curiositat per temes d'alquímia.

No cal dir que seguim trobant en aquestes pàgines el domini de la llengua propi d'un clàssic, encara que amb una tirada vers l'abundància una mica barroca (i per això, ni que sigui dit de passada, caldria que fossin conegudes ja des del primer ensenyament). Vegem, per exemple, l'adjectivació d'aquesta frase: «...a ayals prechs basten bones respostes e cortesses e grasses e colorades e cauteloses e ventoses...» (60/58-59); nosaltres ens limitem a dir-ne «una resposta diplomàtica». Segueix essent abundant la collita d'expressions populars, a tall de sentències, que aneu a saber si són realment de collita d'altri o pròpia: «...no comana hom al gat la sardina, ne a la rata lo bacó...» (24/11); «...qui se'n calça no se'n vist...» (88/44); «...ab los estranys no auràs consells...» (104/7); «...fé'm axí e allí e fer-t'é semblant; e, si no pots, ves-te'n a mal guany...» (191/7-8); «...amistat de cort (és a dir, de tribunal de justícia) és obra de mula e de bort; / la mula tots jorns ne fa una; / lo bort tostemp bordaja...» (192/40-41); «...si no n'i à, que n'i aja...» (196/8). No hi manquen jocs de paraules com és ara aquell «bada badoc» convertit en expressió caldea: «...totes aquelles lurs obres e llibres e processos, tot se apel·la en caldaych 'badabadoch'...» (221/65-66); qui sap si hi ha un joc semblant en la frase «...un diable de libre juridich, qui apel·la *Bagatoh*, e açò per tal quant ensenya de prolongar los plets...» (75/40). I ja que parlem de cultura popular, assenyaem la pàgina on Eiximenis explica com mocar-se (231/28-29).

Un altre aspecte copsable en les pàgines d'aquest volum és la memòria de fets o detalls de generacions passades. En un volum, on tantes pàgines són dedicades a Arnau de Vilanova, en tant que «espiritual», és obligat d'esmentar aquell fragment, en el qual Eiximenis reporta el record d'una actuació professional reeixida de l'esmentat metge a Girona (481/29-33). Hi podem afegir les pàgines 174-182, en les quals és reportada una «quaestio» discutida davant Jaume II, entorn del problema teòric-pràctic de «Qui és més adient a ésser tresorer reial», amb la determinació que era un ciutadà (i parlant de Jaume II, és possible que sigui ell el rei Jaume, pare d'un Joan, patriarca de Jerusalem, car aquest podria ésser el fill de Jaume II, Joan d'Aragó, patriarca d'Alexandria i de fet arquebisbe de Tarragona els anys 1327-1334) (179/6-7).

Les consideracions dels paràgrafs anteriors porten al reconeixement de la importància substantiva del volum que ens ocupa i de la publicació gironina de les obres d'Eiximenis. Cal remerciar-ne els promotors i les institucions que han patrocinada la iniciativa. Reconeixement i agraïment, que de cap manera no són contradits per les indicacions següents, més aviat crítiques.

La primera fa referència al text. D'acord amb aquella declaració del volum anterior,

la d'oferir «una edició, el més crítica possible» (vol. I, XVI), hom ha intentat de veure, a través de la lectura d'aquestes pàgines, el grau de «criticitat» que ofereixen i ha acabat amb l'interrogant (i dic pregunta, no pas resposta) de si tal criticitat és nul·la, car manta vegada hom pot estar segur de trobar, en la millor de les hipòtesis, la grafia del manuscrit; sense, però, que la tal grafia hagi passat per cap sedàs crític, si ja no es tracta d'error pur i simple: així, per exemple, el «cascum < cascun», de 3/22-23; el «sabjen < sabien» de 42/10, la «promesa < premesa» de 60/29, el «qui bé viu e justament sovín és axí... < qui bé viu e justament, sovín és axí...», el «diu < deu» de 137/27 (cf. 136/19), el «soferrien < soferrien» de 155/22, el «no < ne» de 177/57, el «vés < vós», de 194/17, el «fugit < fugir» de 199/7, el «dix sant e dix-li < dit sant e dix-li», de 202/57 o el «cos < cós», de 481/31. Com a mostra, ja potser és suficient. Però quan la sensació de manca de «criticitat» és major és en les transcripcions de frases llatines, com per exemple en «Discentes se esse sapientes...» de 119/53-54, o «Profecias nolite espernerne» de 217/81, on el principi de la literalitat de la transcripció sembla que és innegable. Però si el criteri ha estat el de donar una pura i simple i literal i fidel transcripció, sense fer passar sistemàticament tot el text, cada paraula amb totes i cada una de les seves lletres, per un sedàs crític, aquell que el responsable de l'edició indica en la «ratio editionis», és millor de no parlar d'edició crítica i proclamar que hom ofereix una transcripció i així tothom pot saber a què atendre's.

L'altre aspecte és el de les fonts, problema difícilíssim en Eiximenis i que l'actual volum, tot i els índexs (bíblic, 569-588; d'autors i d'obres citades, 589-618; i el temàtic, 619-649), no sembla haver millorat substancialment, cosa que em reca de reconèixer. Però les proves són significatives. Hi ha, primer, els casos de citacions que no he sabut trobar a l'índex: «XXIII, q. V» sembla que hauria de trobar el seu lloc en la pàgina 599 i no hi és; l'*Epistola XXXV ad Macedonium*, d'un sant Pere (59/13) tampoc no es troba ni en la pàgina 594 ni en la 614; l'«Ignocent» de 81/50, que és el papa Innocenci IV, no es troba ni a 593/II ni a 610/I; la citació de la *Canonica* (o carta) de sant Pere de 153/35 no és reflectida a 588/II, on sembla que hauria d'ésser-ho; i el «Gregori papa, al consili que tench al Leó del Royn», no es refereix a sant Gregori el Gran (cf. l'atribució a 592/II), ans al papa Gregori X, sota el qual se celebrà el concili de Lió del 1275 (la citació de 72/4 ja no és acollida en la taula). I no parlem de la multitud d'«històries» anònimes, algunes de les quals deuen tenir ara autor conegut. El «mestre de les sentències» continua a ésser un anònim, car encara no és identificat amb Pere Llobard, tal com hom pot veure en comparar les pàgines 593/II, on figura el «mestre de les sentències», i 594/I, on no figura Petrus Lombardus o Pere Llobard en la llista de Peres. El principi jurídic «favores sunt ampliandi et odia restringenda» (156/29-30), no consta a 597-602, tot i que deu ésser una de les *Regulae iuris* afegides al *Sextus* de Bonifaci VIII.

Els problemes assenyalats en la recensió del volum I segueixen sense resoldre. Potser vénen d'haver volgut estirar més el braç que la mànega. Per això, creuria que els responsables de l'edició tenen un repte urgent, el de definir la «ratio editionis» i després aplicar-la al peu de la lletra. Altrament llur edició seguirà essent una ocasió perduda de realitzar una obra seriosa, encara que modesta, en el «ranking» de les edicions de textos: la de la simple transcripció.

Josep Perarnau

Francisc EIXIMENIS, *Psalterium alias Laudatorium Papae Benedicto XIII dicatum. Three cycles of contemplative prayers by a Valencian Franciscan: De laude Creatoris. De vita et excellentia Redemptoris. De vita et bona ordinatione hominis viatoris* edited by Curt

WITTLIN (Studies and Texts 87), Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1988, [VIII] i 328 pp.

Tres són les parts clarament diferenciades en el present volum: la introducció de l'editor, l'edició de l'obra d'Eiximenis i les taules finals.

La introducció (1-38) comença amb un resum biogràfic Eiximenis, dins el qual són subratllats els moments corresponents a la publicació de les obres (3-11) i n'és assenyalada la influència, de naturalesa diversa a la que tingueren els *Sermons* de sant Vicent Ferrer (11-15); d'aquesta primera secció hom en pot treure un punt de referència: cap al 1390, l'escriptor gironí (per cert: què significa «Valencian Franciscan» en el títol; si en algun punt Eiximenis fou gironí fins després de la seva mort fou en la «franciscanitat») hauria canviat de rumb, abandonant pràcticament *Lo crestià* i dedicant-se a temes més espirituals, tant en català (16) com en llatí (17-18); un d'aquests és el llibre que ens ocupa, conegut sota múltiples títols (19-20), la raó dels quals serien les etapes en la composició de l'obra, en la qual l'editor veu tres estadis, deduïts de la comparació de dos dels seus manuscrits (20-23). El text s'és conservat en quatre còpies: les de Barcelona, BC, ms. 464 (24); de Saragossa, Catedral del Salvador, ms. 15-49 (25-26); de València, Biblioteca de la Universitat, ms. 726 (26-27); i de València, Biblioteca de la Seu, ms. 151 (27-28). La temàtica és teològica entorn de Déu U i Tri, entorn de la vida de Jesucrist i entorn dels actes que porten l'home a la pau amb Déu, ací i en el futur (Eiximenis comparteix les expectatives escatològiques pròximes, 29-30), en fórmules d'oració amarades de sentit de culpabilitat, d'atenció al concret de la vida de Jesús i de la tendència escolàstica a transformar-ho tot en «quaestiones» (30-32). «El vocabulari i la sintaxi són modelats en el Missal i en la Bíblia» (36), sense evitar frases ritmades (35-36), encara que els elements més perceptibles de la tècnica estilística serien les al·literacions i l'ús de paraules semblants en única frase (34).

Wittlin ha pres per base de la seva edició l'exemplar de la catedral de València, «perquè és el més complet i l'únic manuscrit a presentar les pregàries en ordre lògic» (37), s'ha decidit a regularitzar la grafia i ha exclòs de l'aparat crític «evidents errors del copista, petits canvis sense conseqüència o diferències en l'ordre de les paraules» (37); l'aparat de fonts es limita a la indicació dels textos bíblics. Res a dir, ja que l'autor és absolutament responsable de la delimitació del propi treball i, per tant, lliure a l'hora de planificar-lo. Després, per descomptat, haurà d'ésser coherent amb el propi planteig. I el prof. Wittlin ho ha estat. Més encara, la lectura de les pàgines d'Eiximenis fa la impressió d'un text net i ben presentat, per la qual cosa cal remerciar l'editor.

Per això, justament, crec que he d'assenyalar, a tall de mostra, alguns casos, en els quals em resta el dubte de si la lectura oferta és l'encertada o si no seria la que un servidor proposo com a alternativa: «in triplicato < intriplicate » (50/22: doctrina trinitària! Els atributs de Déu no són triplicats, només les Persones: «In Deo omnia sunt unum, ubi non obstat relationis oppositio», ha repetit en les respectives llengües tota la teologia, l'antiga, la medieval, la moderna i la contemporània, llatina i grega i copta i armènia i maronita i més n'hi hagués); «quantecumque < quantamcumque » (51/46: concertant amb «imperfectioem»; cf. 56/6); «nascendum» ho dic amb enorme prevenció: no serà «nasciturum»? El passiu em sembla que seria expressat amb 'pariendum' (56/7); «hoc < hanc(?)» (57/10/8); «est... est... < es... es... » (57/11/5 i 8); «unice < unica » i «simplicissima < simplicissima » (59/13/6: sembla que els superlatius es construeixen partint del genitiu); «hic < sit » (59/15/7); «quam < qua » (61/17/16); «et < ut » (63/20/3); «quodam < quoddam » (64/20/20).

La part final del llibre és dedicada a taules diverses. La primera és l'alfabètica d'«incipits» de les peces del llibre (283-292), seguida de la de concordances entre l'ordre d'ora-

cions dels quatre manuscrits (293-301); segueix la bibliografia (303-307), el glossari i índex de paraules (309-317), la taula dels noms personals (318) i la de citacions bíbliques (319-327).

Segui'm permès, per acabar, de fer dues referències. L'autor diu a la pàgina 28 que no troba en Eiximenis influx de Ramon Llull; segurament té raó, però el «Deo unissimo» de 60/16/9-10 i de 65/22/14, no deixa d'ésser sospitos. A la pàgina 30, basant-se en l'expressió «religiosus sum», recorda que Eiximenis «was a priest», i certament ho era, més encara, al final, bisbe i tot; però no pas pel fet d'ésser religiós, car, essent-ho, podia haver restat fratre (religiós), però llec, com tants milers de germans llecs de l'orde franciscà del seu temps.

Evidentment el llibre que ens ha posat a les mans Curt Wittlin té el doble mèrit d'haver publicat un text d'Eiximenis fins ara només abastable en còpies manuscrites i el d'haver publicat un text llatí, important per a conèixer un corrent autòcton d'espiritualitat en el nostre país en el pas del segle XIV al XV i amb ell un element d'aquella reforma catalana que donà una fesomia ben lluny no sols de la corrupció ans encara de la deixadesa a la nostra església fins almenys a mitjan segle XV.

Josep Perarnau

Josep PERARNAU I ESPELT, *Els inventaris de la Biblioteca papal de Peníscola a la mort de Benet XIII*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VI (1987), 7-338.

El volum sisè d'ATCA és dedicat íntegrament a un tema de la història bibliogràfica europea, que el 1868 va encetar Léopold Delisle i que, després d'aportacions substancials, encara no s'ha tancat: el de la biblioteca papal de Peníscola. Perarnau ha agafat el problema on l'havien deixat els investigadors anteriors i li ha fet donar un pas endavant, que mirarem tot seguit de situar i de valorar.

Delisle és el primer que descobreix, a través dels manuscrits del Col·legi de Foix de Tolosa del Llenguadoc presents a la Biblioteca Nacional de París, que Benet XIII s'endugué els llibres del palau papal d'Avinyó i assenyala un inventari de la llibreria gran del castell de Peníscola, que serà publicat per Maurice Faucon divuit anys més tard. En competència amb els francesos, Franz Ehrle estudia a fons la biblioteca papal avinyonesa i en descobreix l'inventari dreçat l'any 1407, document essencial per a comprendre, després de l'oportuna comparació, el catàleg editat per Faucon; també cridà l'atenció sobre els inventaris de la biblioteca papal de Peníscola procedents de la Biblioteca Sánchez Munyòs de Terol, ingressats a la Biblioteca de Catalunya a començaments d'aquest segle, els quals li foren donats a conèixer per Josep Pijoan, Francesc Martorell i Ramon d'Alós. D'aquests tres inventaris, els anys 1922-1923 el P. Martí de Barcelona publicà el darrer, datat el 25 d'agost del 1429. Perarnau (amb la col·laboració de Josep Serrano per a la transcripció del primer) publica ara els altres dos, del 1423.

Perarnau ha aprofitat a fons els treballs d'altres estudiosos, que d'ençà dels anys vint s'han interessat pel mateix tema, especialment els de Pascual Galindo, que publicà l'inventari de la biblioteca papal d'Avinyó de 1407 descobert per Ehrle; els d'Anneliese Maier, que edità l'any 1963 el catàleg dels llibres papals que restaren a Avinyó en abandonar els catalans la ciutat (22 de novembre del 1411); i els de Jacques Monfrin, que el 1964 edità els dos inventaris, respectivament de 1484 i 1530, de la biblioteca dels Sánchez Munyòs de Terol, inventaris que Curt Wittlin, per la seva banda, havia editat el 1962.

Per tant, Perarnau tapa el forat que quedava obert en la publicació de la sèrie dels catàlegs de la biblioteca papal avinyonesa-penisclana, que foren redactats a remolc dels

esdeveniments del Gran Cisma d'Occident. Salvant sempre la possibilitat de noves descobertes, sembla que els materials documentals que permeten d'estudiar la biblioteca papal del temps d'Avinyó fins al 1429 són sobre la taula. Examinem ara que en fa En Perarnau.

Per començar, estudia a fons l'edifici del castell de Peníscola, com ja ho havia fet Ehrle amb el Palau d'Avinyó, per tal de veure on i com hi fou instal·lada la biblioteca papal, sempre deixant-se guiar pels documents que edita. D'aquesta manera arriba a formular una hipòtesi sobre la ubicació de la biblioteca al castell i una altra sobre l'organització dels llibres. Segons Perarnau, l'inventari del 1423 reporta el contingut i l'ordre real, que en realitat és un desordre, dels llibres papals a Peníscola. L'inventari editat el seu dia per Faucon hauria de ser considerat així com un principi d'ordenació, un projecte mai no dut a la pràctica.

Una altra constatació: no tots els llibres papals que hi havia a Peníscola eren a la biblioteca. N'hi havia al tresor, n'hi havia de prestats. I molts, Perarnau calcula estadísticament un 22 %, es dispersaren abans de 1423. Així ho fa pensar la comparació de diferents inventaris de la biblioteca papal avinyonesa-penisclana. A més, Perarnau detecta quatre grups de llibres en paper, que obliguen a preguntar-se, a causa de la seva temàtica, si no procedeixen de l'activitat dels darrers anys, és a dir, que són fons afegits als que procedien d'Avinyó.

Una altra dada: és improbable que la biblioteca papal s'organitzés a Peníscola abans del 1415. I és probable que els llibres que hi havia «in camera» en vida de Benet XIII fossin amuntegats a la llibreria després de l'elecció de Climent VIII. Pel que fa als llibres «in studio», Perarnau assenyalava que res en l'inventari no indica com eren distribuïts realment i es pregunta quina relació hi ha entre aquests llibres, si n'hi ha, i els que eren transportats en el moble anomenat en la documentació «studium portatile domini nostri pape».

Comparant els inventaris que edita amb els publicats anteriorment, Perarnau conclou que els inventaris de 1423 no són, pròpiament parlant, catàlegs heurístics de la biblioteca papal, sinó més aviat catàlegs identificadors d'objectes de valor, de mercaderies per a vendre. Tots dos inventaris, d'altra banda, contenen anotacions marginals referents als volums que foren alienats de 1424 a 1429. L'estudi d'aquestes notes marginals permet d'establir algunes conclusions: els llibres «in studio» obtenen, quan són venuts, gairebé el doble de valor que els llibres «in libreria». Es detecta la presència d'un llibreter barceloní, Guillem Sacoma, que perita els llibres i en compra un bon lot. En els inventaris apareixen zones de llibres exclosos de venda, i que Perarnau identifica amb els de la biblioteca cardenalícia de Pere de Luna. Finalment, Perarnau calcula que tres quartes parts de la biblioteca papal de Peníscola passà a d'altres mans entre 1424 i 1429.

Només amb aquestes indicacions queda clar tot d'una que la publicació dels inventaris que edita Perarnau no és la simple aportació d'unes dades que mancaven. L'exploració atenta ha permès de captar a través d'aquests documents una història de la biblioteca papal penisclana que, ai las!, segueix paral·lelament l'evolució final d'aquella cúria cap a la seva dissolució. Per primera vegada s'obtenen resultats fiables i coherents sobre els llibres papals de Peníscola, i encara que Perarnau defugui una sistematització històrica entorn dels avatars d'aquella biblioteca en la mesura que no s'hi sent arrossegat pels mateixos documents, aquesta pren cos de forma suficient a través del sedàs crític i rigorós, pel qual els fa passar.

És evident, i Perarnau ho remarca una i altra vegada, que no queden resolts tots els problemes. Poden quedar mai resolts els problemes de reconstrucció ideal, encara que sigui amb una sòlida base documental, d'una biblioteca que ha estat debolida? Prudentment, Perarnau es vol limitar a subratllar allò que li suggereixen els documents.

Pel que fa al problema de la identificació dels volums en biblioteques actuals, Perarnau assenyalava que els dos inventaris ara publicats aporten pistes suficients per a facilitar

i guiar la tasca. Recomana que no es desestimi cap hipòtesi, encara que pugui semblar estirada pels cabells, regla de la qual dóna algunes confirmacions colpidores; i fa avinent les dificultats i sorpreses que no deixaran de presentar-se, com il·lustra amb un exemple al·tretant colpidor.

Els criteris d'edició són els habituals en ATCA, amb algunes particularitats, convenientment explanades en la «ratio editionis». En destacaríem l'originalitat de la solució adoptada per a la publicació de les notes marginals. En comptes de donar-les amb el text dels inventaris, en nota o després de cada notícia bibliogràfica, Perarnau les ha acumulades en la *Taula de volums i de llur destí*, disposada seguint l'ordre alfabètic d'autors i d'obres anònimes. D'aquesta manera els inventaris esdevenen manejables i se salven les precioses notes marginals, d'una importància innegable de cara a seguir l'«iter» de cada manuscrit papal. Aquesta taula es desdobra, encara, en una de receptors i en una altra de preus dels volums. Finalment hi ha la taula, provisional i malauradament molt curta, d'identificació dels volums: 33 en total. Detall que no pot passar per alt: en la primera taula, Perarnau senyalitza els volums, sempre que li és possible, tal com apareixen en tots els inventaris publicats de la biblioteca papal avinyonesa-penisclana. Ha feta, doncs, la col·lació de tots els inventaris anteriors. Representa una visió de conjunt d'aquesta biblioteca que no s'havia obtingut mai encara i que ha de facilitar molt els treballs del futur.

Del que poden ser aquests treballs, Perarnau en dóna una mostra en la tercera de les seves *Tres notes entorn de la biblioteca papal*. Resseguint els quaderns de comptes de la tesoreria papal, Perarnau descobreix el grup de copistes i d'il·luminadors dels llibres papals, que treballen a Peníscola des de 1411 a 1413, i que desapareixen de nòmina com a tals copistes i il·luminadors a partir de 1414. Amb les poques dades que recull, l'autor basteix un quadre suggestiu sobre la importància, més ben dit, la no-importància donada als llibres en la cúria de Benet XIII.

Per acabar, Perarnau delimita els punts que queden sense aclarir i que hauran de ser objecte de futures investigacions: com van ser traslladats els llibres d'Avinyó a Peníscola; instal·lació de la biblioteca al castell (només, o també en dipòsits forans?); relacions entre la biblioteca papal i els anomenats *Libri qui portantur ubique pro servitio domini nostri papae*; notícies sobre els llibres que es mogueren entorn de la biblioteca papal en les nostres terres entre 1409 i 1429; localització actual de volums documentats en els inventaris de 1423.

Així, l'aportació de Perarnau és la desencallada d'un tema, que sense la publicació i una primera exploració seriosa dels dos inventaris ara editats era condemnat a l'eixorquia. Creiem que els primers resultats que obté Perarnau, i justament en la mesura que se cenyeixen de forma estricta a la informació documental, han fet donar un tomb a la història de la biblioteca papal avinyonesa-penisclana. Serà molt difícil que investigacions ulteriors capgirin els resultats apuntats per Perarnau de la mateixa manera que ell ha trobat el desllorigador final de la història d'aquella biblioteca. Una història no pas certament brillant i, com tantes altres vegades abans i després, del tot adversa als qui n'haurien pogut ser beneficiaris. Si ja no és que les ulteriors investigacions, a les quals Perarnau ens invita, no corregeixen aquesta mala impressió.

No voldríem acabar sense dir que el treball de Perarnau s'inscriu dins la millor tradició bibliogràfica catalana i n'és un fruit egregi. Al mateix temps, és un resultat, que pesarà en la bibliografia europea. Encarar-se amb el problema de la biblioteca papal penisclana arribant als resultats que hem comentat, no és a l'abast del primer que s'hi endinsa. Només una persona profundament coneixedora del món del Cisma d'Occident podia abordar aquest enorme capítol de la bibliografia, pensant que l'esforç esmerçat no seria inútil. I només una persona molt entrenada a dialogar pacientment i sincera amb la documentació medieval podia esperar d'assolir algun resultat en l'examen d'un problema de la his-

tòria bibliogràfica que, pel seu volum i la seva significació, és un dels principals i dels que ens tocava més de prop.

Jaume de Puig i Oliver

VÍCTOR FERRO, *El Dret Públic català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta* (Referències 1), Vic, Eumo Editorial 1987, 606 pp.

Ens trobem davant una obra de gran alè i d'un abast inusual en la seva temàtica. Víctor Ferro ens ofereix en aquest gruixut i dens volum una exposició àmplia, completa i sòlidament fonamentada del quadre de les institucions públiques catalanes a l'Edat Moderna, que finirien amb el trauma polític-militar de la Guerra de Successió i de la Nova Planta de Felip V. En realitat, l'estudi ofereix un angle de visió més extens, ja que quasi sempre es presenten les arrels medievals dels òrgans o institucions tractades —cosa d'altra banda necessària per a la deguda comprensió d'aquelles—. Però la seva atenció vol centrar-se en la caracterització i fesomia amb què aquelles es dissenyaren en els segles XVI i XVII, a part d'una consideració final per a explicar l'anihilació d'aquella estructura, a través de la legislació repressiva filipina.

El desplegament de l'estudi resulta, en general, força coherent. Després d'un capítol introductori entorn del desenrotllament cronològic de la vida pública catalana, la configuració del seu territori, etc., presenta abans que tot el quadre integrat per aquelles institucions comunes a la monarquia catalana i a la Corona catalano-aragonesa, en la qual s'havia integrat (monarca, consells, governació general...), seguit d'un capítol referit als òrgans de govern superior privatis de Catalunya (Lloctinent general, Reial Audiència, Mestre racional, Batlle general, etc.), i d'un tercer dedicat a la jurisdicció eclesiàstica.

A continuació, altres tres extensos capítols són dedicats, respectivament, a ço que en locució poc habitual —i potser presta a confusió— anomena la Generalitat (on enclou, en realitat, l'estructura baronial o senyorial, la municipal, el Consolat de Mar), a la Cort general i a la Diputació del General (la Generalitat, en el lèxic corrent). Un setè capítol, ben escaient, mostra el dinamisme funcional de la relació entre poder i súbdits (les normes jurídiques i la seva prelatió o jerarquia, les garanties ciutadanes, l'actuació i responsabilitat dels oficials de l'administració). L'estudi es clou amb un vuitè, destinat a «un intent de valoració» del quadre precedent, que l'autor realitza amb apreciacions ben assenyades i sense concessions a un anacrònic triomfalisme.

Nombrosos aspectes podrien destacar-se en aquesta obra, rebuda amb veritable sorpresa i satisfacció. No dubtem pas a considerar-la com la primera exposició, i ben reeixida, de la història del dret públic català, fins ara sols conreuada monogràficament, i amb especial inclinació a l'època medieval. I potser pel caràcter d'ATCA, és just que assenyallem d'entrada l'impressionant aparat documental, en què recolza l'elaboració de l'estudi en totes les seves parts. A banda de la bibliografia moderna existent —més aviat escassa, l'autor construeix el seu edifici amb les sòlides bases de les fonts legislatives, per descomptat —tampoc massa nombroses—, però sobretot dels textos de l'abundosa literatura jurídica catalana, de la gamma dels juristes i autors polítics de l'Edat Mitjana i de l'Edat Moderna, fins ara utilitzats predominantment per a l'estudi del dret privat.

Ací, els juristes del segle XV —els Callís, Marquilles, Mieres, etc.— i els més moderns: Càncer, Ramon, Tristany, Peguera, Ferrer, Xammar, Ripoll i «tutti quanti», a través dels seus tractats i dictàmens, formen l'empedrat massís d'aquesta construcció institucional, amb l'aditament, quan cal, del repertori frondós d'opuscles, representacions, informacions, memorials, al·legacions, etc. (nodrits, sobretot per la important col·lecció de *Fulle-*

tons Bonsoms). Aquells brinden la interpretació autoritzada de la normativa vigent, aquests la completen amb els testimoniatges singulars de la seva aplicació efectiva en cúries o tribunals. En conjunt, un sòlid fonament que comunica al lector la confiança d'una seriositat en el treball escomès.

Aquesta ampla i intensa utilització heurística ha fet possible que l'autor desenrotllés amb profunditat els diversos extrems de la seva temàtica. Les proporcions d'aquesta nota no ens permeten d'estendre'ns en particularitats. Assenyalem, potser, com a més rellevants en aquest ordre els capítols dedicats a la Cort general (les correntment anomenades Corts) i a la Diputació general, extensos i detallats. I també el referent als drets i garanties dels ciutadans, en el qual és prolixament exposat el procediment civil i especialment el penal de Catalunya, força desconeguts fins ara. Aixímateix s'hi subratlla l'excepcionalitat —per l'època— del procediment de contrafaccions i la constitució dita de «l'Observança» (1481), «glòria del poble que la produí i honra del príncep que la sancionà», com la qualifica l'autor, en la línia —en aquest punt— de l'enyorat Vicens Vives.

Un altre extrem, que ens sembla ben apreciable, és l'enquadrament que fa l'autor, quan s'escau —encara que sigui amb ràpides al·lusions— de determinades figures o institucions de la constitució política catalana amb les corresponents de les monarquies europees de l'època i àdhuc dels sistemes constitucionals moderns. És una nova mostra de l'extensa preparació erudita de Víctor Ferro, bon coneixedor de la problemàtica política del món occidental, tant històric com actual.

El llibre és, a més, presentat amb una gran cura per a la seva profitosa utilització pels estudiosos. Descomptant l'espès teixit de les citacions dels textos legals i d'autors en les notes puntuals a peu de plana, presenta al final, a tall d'apèndix, una relació també puntual de totes i cadascuna de les disposicions legislatives del dret català, canònic, romà, i d'altres sistemes, esmentades en l'estudi i aixímateix un índex de noms i un altre de matèries o conceptes, precisos i detallats, tots amb l'oportuna remissió al lloc corresponent de l'obra, on són utilitzats.

En síntesi, un treball seriós, fruit de perllongades jornades de recerca, estudi, reflexió, que ha de marcar una fita en la historiografia jurídica del nostre país.

Josep Maria Font i Rius

Albert ROSSICH, *Francesc Vicent Garcia. Història i mite del Rector de Vallfogona*.² (Llibres a l'abast 227) Barcelona, Edicions 62 1987, 191 pp.

Com el seu títol indica, aquest llibre té dues parts. En la primera s'estudia la vida de Francesc Vicent Garcia, tenint en compte i valorant tot el que fins ara s'havia dit del poeta, i aportant materials de primera mà. En resulta així un quadre real del que Rossich anomena «la primera generació barroca de la poesia catalana», puix que l'autor dedica tot un capítol a estudiar les relacions de Garcia amb els poetes catalans contemporanis. Els treballs de Rossich entorn dels manuscrits dels segles XVI, XVII i XVIII, que contenen poesia catalana li han estat falaguerament útils a l'hora d'emmarcar el Rector de Vallfogona en un ambient concret i precís. Estem, per tant, davant una biografia crítica, feta amb la responsabilitat i conduïda amb el rigor, a què ens té acostumats Albert Rossich.

El resultat és que s'aclareixen molts punts obscurs de la vida de Garcia, no tots, ben entès, i sobretot es dibuixa una figura humana i literària del rector, de la qual no es tenia ni la més mínima idea. Destacaríem com a ben aconseguida l'atenció curiosa que Rossich dispensa a les figures històriques de pes o insignificants, que en un moment determinat entren en contacte amb la biografia del rector. Rossich s'ha documentat per saber si un

virrei tenia el caràcter apàtic o si un ardiaca impulsu aferrava un governador pel coll. Pul-lulen en el llibre de Rossich tot de personatges i personatges, sotanes i gramalles, copsats al viu en els seus rampells, en les seves depressions i en les seves altes o baixes ambicions literàries. Per primera vegada, i l'autor ho recalca, s'obté una imatge viva de la vida o videta que feia la poesia catalana en una època, que havia estat fins ara més objecte de dicteris i qualificacions que no pas d'observació atenta i rigorosa.

En la segona part, Rossich estudia el mite del Rector de Vallfogona en tres direccions: el mite erudit, que havia presentat Vallfogona com a model de puresa lingüística i li havia atribuït fantàstiques i fantasioses relacions amb la literatura castellana del seu temps; el mite popular oral, ara ja estroncat; i el mite literari, creat per Frederic Soler, que va acabar de mistificar la figura del Rector, presentant-lo amb aires del tot incoherents. No ens hem d'estendre en la consideració detallada de la investigació de Rossich, a la qual no sabríem fer cap indicació complementària. Hom té la impressió, després de la lectura del seu llibre, que una pàgina de la història de la nostra literatura acaba de ser definitivament passada.

En efecte, Rossich destrueix totes i cadascuna de les afirmacions interessades, incontrolades i gratuïtes, que havien caracteritzat fins fa ben poc la figura del Rector. I en destrueix tantes, que arriba a donar la sensació que sobre el Rector només s'hi havien projectat estranys somnis o complexos, potser racials. En canvi, els materials indiscutibles que ofereix i l'estudi dels ambients, en els quals es movia Garcia, tenen la virtut d'exhumar un ser qualitativament diferent, del tot nou, i que necessita encara que es prossegueixi en el seu estudi.

Rossich no entra en el problema de valorar estèticament l'obra del Rector -l'edició crítica de la qual té a punt d'imprimir-, ni la dels altres poetes, que amb ell es van relacionar, perquè és perfectament conscient que una tal valoració només es pot fonamentar adequadament en la comprensió com més justa i exacta millor del temps en què van viure, de les tensions a què foren sotmesos aquells poetes i de l'estat diguem-ne espiritual del conjunt dels seus contemporanis. En el llibre de Rossich sura una tesi, que potser en el futur caldrà aprofundir. La poesia catalana del Barroc substitueix algunes formes de diàleg i de comunicació social, a les quals la societat d'aquella època tenia el camí barrat, per causes d'origen polític, social i religiós.

El coneixement de l'època és essencial per a poder judicar la funció, que hi fa la poesia i «aquella» poesia. En el llibre de Rossich hi ha moltes preguntes en aquesta direcció i algun principi de resposta. És d'esperar que, un cop digerida l'edició crítica de les obres del Rector, serà possible d'entrar en l'estudi seriós d'una època literària, que ens pot donar sorpreses perquè, com queda demostrat, no en tenim la més remota idea.

Jaume de Puig i Oliver

Salomó MARQUÈS I SUREDA, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*. Pròleg de Joan PUIGBERT I BUSQUETS, Girona, Col·legi Universitari 1985, 184 pp.

Salomó Marquès, professor d'Història de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona, ha aplegat en aquest volum els treballs que conformen la seva tesi doctoral. El llibre ens ofereix per primera vegada una visió de l'estructura educativa d'una ciutat catalana del segle XVIII. La història de la pedagogia catalana i en general la que es cultiva a l'Estat Espanyol pateix una perillosa deformació en els seus estudis sobre moviments, institucions que foren avantguardes educatives o nuclis progressius, que tenen certament un gran interès qualitatiu, però, tanmateix, tendeixen a projectar una visió del nostre pas-

sat educatiu certament deformada. És prou evident, per exemple, la importància de l'estudi de les escoles de la Junta de Comerç, però la realitat educativa del segle XVIII català, aquella que afectava més extensament la societat, no era pas la que fan besllumar les institucions de la Junta de Comerç, sinó la que l'estudi del doctor Marquès ens mostra.

Ell, en efecte, ens ofereix per primera vegada dades concretes i fiables de l'abast i del funcionament de l'ensenyança en una ciutat prou important a la Catalunya set-centista com era Girona. Així, per primer cop, hom pot copsar i valorar la dimensió pràctica dels plantejaments de la Il·lustració pel que fa a un aspecte tan important dins els seus pressupòsits reformistes com era l'educació. Fins a l'actualitat han predominat els estudis ideològics sobre el paper de l'educació en la política il·lustrada catalana. En l'obra que comentem, hom pot veure una radiografia de la concreció real d'aquest pilar de la reforma social il·lustrada en una ciutat com Girona, presidida per un important nucli d'il·lustrats. Ens adonem que, fruit d'aquells estudis, hom tenia una imatge de l'educació durant el segle XVIII, que ara cal resituar a la llum del treball d'En Salomó Marquès. Per aquesta raó, l'aspecte positivista en el qual és bastida aquesta investigació, no sols es justifica, sinó que fins i tot es fa necessari. Aquella imatge, prou que ara queda clar, es ressent de l'exclusiva utilització de fonts bibliogràfiques.

En canvi, Marquès ha articulat el seu estudi en l'exhumació de la documentació que conserva l'Arxiu Municipal de Girona, amb una investigació detallada de les escoles de Primeres Lletres, posant de relleu el paper dels preceptors privats, la composició de l'alumnat, de la qual es fa una visió crítica partint dels estudis de Josep Iglésies sobre el cens de Floridablanca, així com de les observacions fetes per Ramon Alberch. S'examinen els requisits exigits als mestres i es donen dades sobre els seus sous, que mostren el nivell de consideració social d'aquest ofici. S'apleguen dades de mestres, entre els quals destaca Francesc Ifern, autor del conegut compendi d'aritmètica en català, que conegué una dotzena d'edicions el segle XVIII. S'estudien els continguts de l'ensenyament, amb especial referència a la pervivència del català com a llengua escolar, els llibres de text utilitzats, l'organització escolar, el material i els locals i llur adequació.

Les escoles de Llatinitat, que constituïen el segon pas dins l'ensenyament, són examinades tot particularitzant punts com la repercussió de l'expulsió dels jesuïtes, l'esforç castellanitzador de les autoritats, el funcionament irregular de l'escola pública, els alumnes, el professorat, amb la seva forta dependència del clergat, els sous, i els nivells que eren exigits als mestres de llatinitat. També s'ofereixen aquí dades biogràfiques del professorat. Es fa un estudi detallat dels continguts de l'ensenyament, tant del que depenia del municipi, com del que s'emmarcava en el bisbat. És d'interès l'evolució observada en els plans d'estudi.

L'obra no s'oblida d'estudis no tan acadèmics, però que obeïen a una demanda social, motivada pel desenvolupament econòmic, que experimentà la Catalunya set-centista, com és ara l'escola de Dibuix, l'Acadèmia de Nàutica i les escoles de l'hospici, que s'adreçaven a donar als seus alumnes un ofici.

S'observa a través del treball la plasmació de l'ideari il·lustrat, manifestat en la presa de consciència per part de l'Ajuntament, com a administració pública, de la seva responsabilitat en el terreny educatiu, que el porten a pugnes amb el bisbat o en la mateixa preocupació dels prelats il·lustrats com Lorenzana en aquest terreny, o la de l'important esplet de clergues gironins, que subscriuen els ideals de la Il·lustració. Grup que explica l'existència d'una obra com la de Baldri Reixac, i en el qual figuren Narcís Julià, Antoni Bastero, Francesc Ifern, Josep Ullastre i Gabriel Casanova, entre d'altres.

Els baixos sous dels mestres i professors posen prou de relleu les contradiccions de la reforma il·lustrada, que trobarà en l'ajuntament gironí un bon exponent. També la voluntat de colonialisme cultural castellà aflora a través de la documentació recollida.

Queda per resoldre la incògnita de l'abast real d'aquest esforç castellanitzador, que al meu entendre no fou tan gran, mentre la societat catalana fou fonamentalment rural. Caldrà estudiar algun dia els lligams entre castellanització i liberalisme i revolució industrial.

El llibre és enriquit amb un repertori, que fa accessible als estudiosos una sèrie de documents d'interès per al període.

Amb *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, és ben cert que Salomó Marquès ha fet una contribució, que considero bàsica, per a anar comprenent la repercussió real a Catalunya d'un dels objectius-clau de la reforma social, que els il·lustrats empreruen: l'educació.

Josep González-Agàpito

Rafel d'AMAT I DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de sastre (volum segon: 1792-1794)*.

Selecció i edició a cura de Ramon BOIXAREU (Biblioteca Torres Amat 5), Barcelona, Curial 1987, 271 pp.

Després de la lectura del segon volum de la selecció de textos del *Calaix de sastre*, preparada per Ramon Boixareu, s'imposen algunes consideracions, encara que hagin de tenir un caràcter provisional, atès que trigarem temps a poder llegir el *Calaix* íntegrament.

Si és cert que, des del punt de vista lingüístic, l'escriptura del baró es troba infectada de castellanismes, també cal dir que al costat d'aquest defecte, la llengua del baró reflecteix el català popular i col·loquial en una mesura molt notable. Des d'aquest punt de vista, és un text molt més modern que moltes provatures que es faran durant el segle XIX. Diem això a fi de compensar la mala fama que té el baró. Un cop hom s'ha acostumat als anacolutos, als ablatius absoluts, a un cert anarquisme sintàctic i, evidentment, a una sèrie no pas petita de castellanismes, la llengua viva raja pura i neta, amb una propietat de vocabulari que tant de bo s'hagués pogut mantenir viva i operativa després del baró.

Els textos publicats fins ara confirmen que al baró, literalment, el llegir no li va pas fer perdre l'escriure. No hi ha rastres de lectures al *Calaix de sastre*, llevat d'algunes referències poc significatives. El baró llegeix diàriament el breviarí, coneix superficialment el *Quixot* i sap alguna cosa de les aventures de Bertoldo Bertoldino i Cacasseno. Poca cosa més. Escriu tal com li surt, sense escola i sense altra intencionalitat intel·lectual, que no sigui el fer riure o causar en els seus eventuals oients una estona de platxèria. Quan a Tarragona visita la biblioteca del canonge Ramon Foguet, confessa la seva falta de curiositat llibresca sense cap recança: «Entràrem a son «retrete», i quina llibreria —i selecta— havia allí! Però com jo ne só llec i moltíssims d'altres, miràvem los rètols de les cobertes dels llibres, i res més. I no aixís aquell senyor ardiaca, que està ben enterat de les més de ses matèries, és dir, que és subjecte savi... i en llegir a tots aquells «selectos» llibres —que penso gairebé únics a Espanya— la vida d'un home fóra, ab tot que llarga, curta, com diu aquell adagi: 'Ars longa, vita brevis'» (245).

El *Calaix de sastre*, en canvi, és un text costumista d'una força colpidora. Malgrat els seus límits evidents, i col·laborant-hi la consciència acrítica del seu autor, és un reflex microgràfic de la vida d'un sector de la societat de l'Antic Règim, el sector privilegiat. El baró és un conformista total, empoltronit en un individualisme de pedra picada, immobiliista i poruc. Pel baró hi ha una cosa important: la religió, viscuda en les seves formes barroques més tradicionals: processons, oficis, romiatges, tracte diari amb capellans i frares, 'dòmine' a casa, algun auto de fe menor de tant en tant. Fora de la religió, queden les distraccions i les anècdotes. La transcendència de la religió en el *Calaix* no hi és mai

reivindicada intel·lectualment, perquè el baró ni tan sols en sent la necessitat: la religió és la realitat fonamental òbvia, que sosté tot l'ordre social existent: Déu i els seus ministres, el Rei i els seus exèrcits, els nobles i les seves festes, relacions, enllaços, bateigs i funerals; i la resta: menestrals, masovers, fabricants...

No hi ha en els textos editats fins ara res que ens permeti de pensar que el baró tingué un pensament polític personal, que no correspongués a les inèrcies de la seva classe social. És claríssima la seva aversió a la revolució francesa, que arriba fins a fer-li detestar els francesos de la immigració. I el caràcter de la seva posició revolucionària tampoc no és cap secret: la Convenció és «impia»: «...anant-se'n al Diable, ja que tant l'estimen, per fer-li, tots los francesos, los d'esta mala raça, moltes abraçades en l'infern: i ja que no hi creuen, ni en los articles de la Santa Fe catòlica, allí experimentaran, ab los horrors sempiterns i altres horribilíssims turments, i vista dels dimonis que els aturmentaran, si hi fa de bon estar, i si seran foteses, com diuen, de l'Infern, del Purgatori, de la devoció del rosari, de dur escapularis i de totes les obres de pietat i de religió. «O tempora, o mores!», se pot ben dir en un sigle tan corruptut com est» (128-129). Tot revé a la religió, una vegada més.

Què pensa el baró d'Espanya? I de Catalunya? Ja es veurà en volums successius que aporten els textos seleccionats per Boixareu. En aquest segon volum n'hi ha un que ens ha semblat significatiu d'una certa posició del baró davant l'entitat política espanyola: «La pragmàtica real sobre l'expulsió de tots los francesos d'aquesta capital, a més de sa lentitud en traure's, molts n'hi han quedat, i no se parla ja més de tal pragmàtica. Coses d'Espanya, i «nada más». I l'única que s'ha practicat fins ara, molt sensible, i ab tot lo rigor, fou la de l'expulsió dels jesuïtes..., que «ojalà» hi fossen, que no aniria tan trastornat lo món com va avui dia» (263). És a dir, el pessimisme català sobre l'eficàcia de l'acció de l'estat espanyol, cal considerar-lo documentat en una consciència tan poc política com la del baró de Maldà.

Malgrat que considerar nacionalista català el nostre baró del carrer del Pi de Barcelona seria un contrasentit històric, els textos deixen entreveure la persistència d'un cert irredentisme vague i inconcret, però persistent. Al *Calaix* hi sovintegen, com en escrits molt més antics, els blames contra els excessos de la tropa castellana i, per contra, l'elogi incondicional de les accions dels somatents i miquelets catalans. El baró sap que el Rosselló és país català i s'alegra de la perspectiva de la seva reintegració al territori: «Això a lo menos dóna algun fonament a pensar que tard o temprà lograrà Espanya a totes estes conquestes i tenint a la capital del Rosselló, a Montlluís; per ser tot lo Rosselló d'Espanya, unit que queda ab Catalunya. En quant a l'especificació d'això, llargament ho portaran les gazetes, papeletes i cartes» (127). I en un altre moment, l'eco esmorteït d'antigues veus, que clamaren i moriren per les llibertats catalanes, es deixa sentir en les pàgines del *Calaix*: «S'anyadeix la satisfacció que ha cabut a tot Catalunya per les gràcies que S. M. Catòlica, nostre gloriós monarca Carlos IV, s'ha dignat dispensar-li, és saber, de la gràcia que li ha fet d'exempció de personal, que omple tots los desigs: d'haver-li fet franquícia dels drets menors, que mira principalment la utilitat de la «plebe»; d'haver-li retornat l'antic ús de les armes, que caracteritza l'antic i acreditat valor català; i finalment, de l'otorgació de governar-se per les lleis de Catalunya» (184). És evident que la part final d'aquest text exigeix una exegesi de tipus històric, que ara no podem fer. Sigui quina sigui la font d'informació del baró i la realitat que ell entén per «governar-se per les lleis de Catalunya», és innegable que ens trobem davant un text estimulante. Ara cal esperar i veure si es tracta d'un «hàpax» o si en volums successius, al costat de la sonsònia anticastellana secular, apareixen elements que el completin o el rebatin.

Remarcarem, bo i acabant, que en l'edició de Boixareu hi ha algunes transcripcions de textos llatins, que són clarament errònies (per exemple, 128: «Exurgat Deus et dissipe-

retur («dissipentur») Trimici («inimici») eius, et fugiant qui oderunt eum a facit («facie») eius»). Aquesta llei d'errors s'hauria de prevenir en els volums vinents, tenint en compte que es tracta gairebé sempre de llatí litúrgic, és a dir, de textos fàcilment assequibles.

Jaume de Puig i Oliver

Fuentes Históricas de la Provincia O.C.D. de San José (Cataluña y Baleares). Edición preparada per Gabriel BELTRAN LARROYA (Monumenta Historica Carmeli Teresiani. Series Provinciarum I), Roma, Teresianum 1986, 840 pp.

Amb l'aparició d'aquest volum, la col·lecció general de «Monumenta Historica Carmeli Teresiani» inicia una nova sèrie, que pretén reunir la documentació referent a les àrees geogràfiques i administratives conegudes com a «Províncies», en les quals s'ha desenvolupat la història del Carmel Teresià durant quatre segles. S'inaugura l'esmentada sèrie amb la documentació concernent a la Província de Sant Josep de Catalunya i l'edició coincideix amb la celebració del IV Centenari de l'arribada dels carmelitans descalços a Barcelona, el 25 de gener del 1586. L'autor ha volgut, per tant, retre un homenatge a l'Orde, sintetitzant amb un gran nombre de documents, prèviament seleccionats, els seus orígens.

La llarga llista de sigles emprades, que encapçala el llibre, remet als gairebé cinquanta arxius i biblioteques consultats, així com a d'altres fons bàsics per a la realització de l'obra, la qual cosa palesa el complet treball d'investigació, que ha dut a terme el pare Gabriel Beltran.

A manera d'introducció, es presenta una síntesi històrica de la Província, del 1585 al 1939, així com les dades cronològiques dels convents que l'han integrat al llarg dels quatre segles, tot precedit d'una àmplia bibliografia molt específica.

Un aspecte vital per a la història de la província carmelitana foren els capítols provincials cada tres anys, durant la celebració dels quals els religiosos més representatius escollien els seus dirigents, revisaven la vida espiritual i econòmica de les comunitats i assenyalaven les pautes i actituds de conducta adequades a cada circumstància i època concreta. Per això, en el primer apartat del present volum, són donades a conèixer les actes dels capítols provincials (1-50), per ordre cronològic, des del 1590, en què va tenir lloc a Tàrraga el primer capítol, fins al 1939. Les esmentades actes comprenen, principalment, els noms dels participants, les eleccions fetes i els acords presos. A més a més, s'insereixen uns documents complementaris de gran vàlua (51-77), com és ara l'acta notarial datada a Madrid el 1588 sobre l'erecció de la congregació dels Carmelitans Descalços i la fundació de la Província de Sant Josep, diversos breus pontificis, decrets de la Congregació de Cardenals, acords del Definitori General i un aplec de cartes de carmelites importants.

En un segon bloc, s'ofereixen les fonts històriques relatives a convents (78-141), amb preferència als anys fundacionals. Es transcriuen les llicències ministerials donades a diversos religiosos per poder fundar a Barcelona, les resolucions preses pel Consell de la Ciutat, els principals benefactors, tals com Josep Dalmau i Josep Jeroni Besora, les vicissituds de la fàbrica de fundició de lletra, diferents actes de professió i de fundació d'altres convents arreu del Principat i una sèrie de visites pastorals a diverses comunitats.

En la tercera part es publiquen els documents sobre religiosos (142-172), la majoria dels quals referents al pare Joan Roca, fundador del convent de Barcelona. Es dona a conèixer la seva acta de baptisme, de professió, de llicenciatura i doctorat en arts, el certificat de teologia, que va obtenir per la Universitat d'Alcalá de Henares, diverses cartes que va adreçar al papa Sixt V i al rei Felip II, així com altra correspondència, que va mantenir

amb persones destacades de l'època. A més, s'incorpora en aquest apartat una sèrie de documents referents a carmelitans de renom, com és ara Josep de Jesús, Isidre de l'Assumpció, Joan de la Concepció, Segimon de l'Esperit Sant, Miquel de Sant Josep, Joaquim de Sant Albert i Francesc de Jesús Maria Palau i Quer.

Constitueixen l'apèndix la relació dels generals dels carmelitans descalços de la Congregació Espanyola (1581-1875) i dels Provincials de Catalunya-Balears (1588-1986). Faciliten la consulta de l'obra els tres índexs d'autors dels documents, d'arxius i biblioteques i de persones i llocs.

L'aportació que fa el pare Gabriel Beltran serà durant molt de temps una font indispensable per als estudiosos carmelitans, que estaven obligats a desplaçar-se als nombrosos arxius, on es troben els documents ací reunits i presentats a la llum pública per primera vegada; també serà indispensable per a conèixer un dels fets més significatius de la cultura espiritual del Barroc, que arrelà per tot Catalunya amb tanta rapidesa com força.

Es tracta, doncs, d'una bona obra de síntesi, que volem agrair molt sincerament al seu autor, bo i felicitant-ne tots els carmelites catalans.

Maria Josepa Arnall